

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ
MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU PROSESİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Fazilzadə Aytac Yaşar

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ _____ ”

“ ____ ” _____ 2022-ci il

“KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ
MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU PROSESİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 646

Magistrant:

Fazilzadə Aytac Yaşar qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Fazilzadə Aytac Yaşar qızı and içirəm ki, “Koronavirus (Covid-19) pandemiyası şəraitində müəssisələrdə maliyyə qərarlarının qəbulu proseslərinin təkmilləşdirilməsi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU PROSESİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Son iki ildə pandemiyanın iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsirləri iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzindədir. Pandemiya şəraitində müəssisələrdə maliyyə qərarlarının qəbulu zamanı yaranan çətinliklərin müəyyən olunması, bu məsələlərlə bağlı dünya təcrübəsinin araşdırılması, həmin yeniliklərin Azərbaycan mühitinə uyğunlaşdırılması kimi məsələlər həm elmi, həm də praktiki aktuallığı ilə seçilir.

Tədqiqatın məqsədi: Covid-19 pandemiyanın müəssisələrin maliyyə qərarlarına təsirinin tədqiqi əsasında səmərələşdirici tövsiyələrin verilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işinin aparılmasında müqayisəli təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın aparılmasında mövzu ilə əlaqəli hazırlanmış məqalələr, “Big 4” audit şirkətlərinin araşdırma mərkəzlərinin tədqiqatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın saytlarında yerləşdirilmiş məlumatlar, eləcə də müəssisələrin maliyyə hesabatları tədqiqatın informasiya bazasını təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Müəssisələrdə hesabatlıqla bağlı bəzi məlumatların ictimaiyyətə açıqlanmaması, məlumat bazasının kifayət qədər olmaması tədqiqatın aparılmasına əngəl törədən səbəblərdir.

Tədqiqatın nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Gəlinən nəticələrin müəssisələrin maliyyə menecerləri, idarəedici strukturları üçün maraqlı və praktiki faydalı olduğunu qeyd edə bilərik.

Tədqiqatın nəticələrinin mümkün tətbiq sahələri: Tədqiqat işinin nəticələri pandemiya dönməndə fəaliyyətində çətinlik yaranmış biznes subyektlərində maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi üçün mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: maliyyə menecmenti, mənfəətlilik, maliyyə strategiyası, Covid-19

IMPROVEMENT ISSUES OF THE FINANCIAL DECISION MAKING PROCESS DURING COVID-19 PANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: In last two years the effects of pandemic observed in all areas of economy and these effects are on the focus point of economists and researchers. Issues such as identifying difficulties in making financial decisions in enterprises in a pandemic, studying the world experience on these issues, adapting these innovations to the environment of Azerbaijan are distinguished by both scientific and practical relevance.

The purpose of the research: Based on the research providing useful and effective recommendations for entities which suffers from pandemic and wants to enhance financial decision making process.

Used research methods: Comparative analysis and logical generalization methods used for research. During the research period the articles related with this topic and researches conducted by research centers of “Big 4” audit firms.

Research database: The database which used for research consists of reports of Central Bank of Azerbaijan Republic, State Statistics Committee and financial reports of different entities.

Limitations of research: Research limitation is lack of information database about financing decision making, the challenges in getting information from enterprises about how they changed their strategy because of pandemic.

Scientific and practical significance of the research results: The results obtained from research are interesting and practical useful for financial managers or other regulatory bodies of companies.

Possible areas for application of research results: The research results can be used as a source for enhancing financial decision making process in the companies which suffered from pandemic effects.

Key words: financial management, profitability, financial strategy, Covid-19

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BMSK – Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Komitəsi

BVF – Beynəlxalq Valyuta Fondu

İEÖ – İnkişaf Etmiş Ölkələr

MHBS – Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları

MMSK – Maliyyə Mühasibatlığı Standartları Komitəsi

MUBS – Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MÜƏSSİSƏDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU	
PROSESİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	11
1.1.Maliyyə qərarlarının mahiyyəti, məzmunu və təsnifatı	11
1.2.Maliyyə qərarlarının qəbulu metodları	17
II FƏSİL. MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU MEXANİZMLƏRİNİN	
TƏHLİLİ.....	31
2.1.Müəssisədə maliyyə qərarlarının qəbuluna proses yanaşma	31
2.2.Covid-19 pandemiyasının maliyyə qərarlarının qəbulu prosesinə təsiri.....	33
2.3.Müəssisənin maliyyə hesabatlarının nümunə ilə təhlili	39
III FƏSİL. COVID-19 PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ	
QƏRARLARININ QƏBUL MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	48
3.1.İnkişaf etmiş ölkələrdə pandemiya şəraitində maliyyə qərarlarının qəbulu təcrübəsi.....	48
3.2.Maliyyə qərarlarının qəbulu prosesinin pandemiya şəraitinə uyğunlaşdırılması ...	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68
Cədvəllərin siyahısı	74
Qrafiklərin siyahısı	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Maliyyə qərarlarının verilməsi və maliyyə siyasəti müəssisənin səmərəli fəaliyyətinin əsas atributlarından hesab olunurlar. Səbəb isə düzgün dəyərləndirilmiş və qəbul olunmuş qərarların müəssisənin mənfəətinin maksimallaşdırılmasına, kapital quruluşunun optimallaşdırılmasına, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin dayanıqlılığının artırılmasına, maliyyə vəziyyətində dayanıqlığın yaradılmasına və bunun nəticəsində investor və kreditorların diqqət mərkəzində olaraq əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunmasına imkan yaratmasıdır. Həmçinin uğurlu idarə olunan müəssisələrin inkişafı dövlət üçün də maraq dairəsində olmuşdur. Çünki müəssisələrin fəaliyyət nəticələri həm makroiqtisadi göstəricilərə, həm büdcəyə öz təsirini göstərəcəkdir. Covid-19 pandemiyası müəssisələrin fəaliyyət mühitini kəskin şəkildə dəyişərək onların maliyyə menecmenti qarşısında tamamilə yeni vəzifələrin yaranmasına gətirmişdir. Bu baxımdan, mövzu praktiki və nəzri aktualıq daşdığını qeyd edə bilərik.

Problemin qoyuluşu və öyrənmə səviyyəsi: Covid-19 pandemiyasının ölkələrin maliyyə sabitliyini və müəssisələrin maliyyə menecmentinə təsiri bir çox tədqiqatlarda araşdırılmışdır. Baldwin, Mauro, Schweser, Nurunnabi, Alhawal, Hoque, Savcı, Balioğlu, Kazan, Evrim, Altuk, Arslan, Atılğan, Günaydın, Kaya kimi tədqiqatçılar bu prosesin müxtəlif cəhətlərini işıqlandıran əsərləri nəşr etdirmişlər. Müəssisələrin maliyyə hesabatlılığı məsələləri Deloitte, KPMG, PwC kimi məşhur audit şirkətlərinin tədqiqatlarında və hesabatlarında geniş təhlil edilmişdir. Lakin Azərbaycanda bu prosesin necə getməsi, pandemiyanın Azərbaycan müəssisələrinə təsiri öyrənilməmişdir.

Tədqiqatın məqsədi Covid-19 pandemiyasının müəssisələrin maliyyə qərarlarına təsirinin tədqiqi əsasında səmərələşdirici tövsiyələrin verilməsidir.

Bu məqsədə çatmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və həllini tapmışdır:

- müəssisədə maliyyə qərarlarının verilməsinin nəzəri əsaslarının ümumiləşdirilməsi
- maliyyə qərarlarının qəbulunda geniş istifadə olunan metodların təhlili
- müəssisədə maliyyə qərarlarının qəbuluna proses yanaşmanın təhlili
- pandemiyanın maliyyə qərarlarının qəbuluna təsirinin müəyyənləşdirilməsi
- pandemiya şəraitində maliyyə qərarlarının qəbul olunması prosesiylə bağlı beynəlxalq təcrübənin araşdırılması
- pandemiya və ondan sobrakı dövrlər üçün müəssisələrin maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin verilməsi;

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Pandemiya şəraitində müəssisənin maliyyə siyasəti, maliyyələşmə metodunun seçimi və maliyyə qərarlarının qəbulu prosesi tədqiqatın obyektı, bu müəssisənin maliyyə menecmentinin nəzəri-metodoloji əsasları isə tədqiqatın predmeti kimi qəbul edilmişdir.

Tədqiqatın metodu: Mövzunun araşdırılması zamanı keyfiyyət metodlarından biri olan təsviretmə üsulundan, kəmiyyət metodlarından isə müqayisəli təhlil üsulundan istifadə edilmiş, məntiqi ümumiləşdirmə aparılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın saytlarında yerləşdirilmiş məlumatlar, eləcə də müəssisələrin maliyyə hesabatları tədqiqatın informasiya bazasını təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müəssisələrdə hesabatlıqla bağlı bəzi məlumatların ictimaiyyətə açıqlanmaması, bir çox məlumatların kommersiya sirri kimi saxlanması və bu səbəbdən məlumat bazasının kifayət qədər olmaması tədqiqatın lazımı səviyyədə aparılmasına mane olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat nəticəsində maliyyə qərarlarının qəbulunda likvidlik, dayanıqlıq və səmərəlilik kimi maliyyə əmsallarının proqnozlaşdırılması, dövriyyə vəsaitlərinin normalaşdırılması, məhsulların material tutumunun azaldılması

və məhsuldarlığın artırılması, alıcı və satıcı arasında pul axınlarının sürətləndirilməsi alətlərindən geniş istifadə kimi tövsiyələr verilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və mümkün tətbiq sahələri: Aktivlərin maliyyə səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün debitor borcların orta müddətinin azaldılması, satış həcmələrinin investisiya məbləğlərini üstələməsi, müasir marketinq üsullarından istifadə etməklə nəğd satış həcmələrinin artırılması, dövriyyə vəsaitlərinin dövretmə sürətinin artırılması və dövriyyə vəsaitlərinə tələbatın mümkün qədər azaldılması kimi tədbirlər səmərəli ola bilər. Gəlinən nəticələrin müəssisələrin maliyyə menecerləri, idarəedici strukturları üçün maraqlı və praktiki faydalı olduğunu qeyd edə bilərik. Tədqiqat işinin nəticələri pandemiya dönməndə və buna oxşar vəziyyətlərdə biznes subyektlərində maliyyə menecmentinin təkmilləşdirilməsi üçün mənbə kimi istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. MÜƏSSİSƏDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU PROSESİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə qərarlarının mahiyyəti, məzmunu və təsnifatı

Müəssisənin maliyyə menecmenti anlayışı ilk olaraq ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq öz təşəkkülünü tapmışdır. Səbəbi isə neoklassik nəzəriyyənin inkişafı olmuşdur. Bu dövrdə baş verən sənaye inqilabları da kapitalın daha yaxşı idarə edilməsinin zəruriliyini gündəmə gətirmiş və maliyyə menecmentinin düzgün tənzimlənməsi üçün zəmin yaratmışdır. Maliyyə menecmentinin əsas məqsədi müəssisənin dayanıqlı və inkişaf yönümlü fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə maliyyə resurslarının effektiv tənzimlənməsi əlavə kapital cəlbə üçün optimal yolların tapılması və seçilməsidir.

Maliyyə menecmentində yeniliklər, qərar qəbulu prosesində fərqli yanaşmalar ilkin olaraq Avropada müşahidə olunmağa başlamışdır. Fransada 1980-ci illərdən başlayaraq maliyyə menecmenti sahəsində islahatlar yerli idarəetmə orqanları tərəfindən tətbiq edilməyə başlanmışdır (Guthrie.J, Humphrey.C və Olson.O., 2002). Növbəti mərhələdə isə mərkəzi idarəetmə orqanlarında bu sahədə islahatlar keçirilməyə başlamışdır.

Almaniyada isə maliyyə menecmenti istiqamətində keçirilən islahatlar daha çox büdcə tənzimlənməsinin inkişafı, maliyyə uçotunun təşkili üzrə istiqamətlənmişdir.

Şərqdə isə ilkin olaraq Yaponiyada bu islahatlar başlamışdır. Ənənəvi metodları daha çox qoruyaraq mərkəzləşmiş formada maliyyə nəzarətinin inkişafı həyata keçirilirdi (Kokubu və Okano, 1998). Yaponiyada maliyyə menecmenti sahəsində yeniliklərin tətbiqində çətinliklər yaranmasının əsas səbəbi idarəetmə orqanlarında yeniliklərin tətbiqi nəticəsində bürokratiyanın pozulacağına düşünülməsi idi. Bu səbəbdən maliyyə qərarlarının verilməsi zamanı müasir metodlardan istifadənin tətbiqi özəl sektorda daha sürətli və effektiv müşahidə olundu. Göründüyü kimi maliyyə qərarlarının verilməsində daha yenilikçi yanaşmanın tətbiqi bütün dünyada lazımi olsa

da fərqli şəkillərdə reallaşır. Bunun əsas səbəbi isə hər ölkənin özünəməxsus idarəetmə sisteminin formalaşmasıdır. Bu onu göstərir ki, qlobal olaraq maliyyə menecmenti sahəsində yeniliklərə uyğun idarəetməyə keçid yalnız ölkələrin inkişaf səviyyəsindən deyil, eləcə də onların daxili idarəetmə strukturunda olan yanaşmadan da asılıdır.

Müəssisənin maliyyə menecmentinin əsas funksiyalarından biri maliyyə siyasətini müəyyən etməsidir. Maliyyə siyasəti isə qeyd olunan sahələrdə fikir sahibi olmağı tələb edir. Bu sahələrə büdcə, uçotun düzgün aparılması, kredit vasitəsilə vəsait cəlb olunması və xərclərin maliyyələşməsi üzrə siyasət aiddir.

Büdcə siyasəti dedikdə, müəssisənin növbəti illər üçün büdcə proqnozlaşmasından əlavə dövlət orqanları ilə hesablaşmalar nəzərdə tutulur. Vergi , gömrük, sosial ödənişlər bu kateqoriyaya aiddir.

Uçot siyasəti müəssisənin fəaliyyətinin uçotunun aparılması barədə qaydaların, vahid yanaşmanın tərtibinin irəli sürülməsini təmin edir.

Kredit siyasəti dedikdə isə maliyyələşmə metodlarından kredit hesabına maliyyələşmədən hansı hallarda istifadə olunmasını, istifadə olunacağı təqdirdə hansı şərtlərin və yeniliklərin olacağını müəyyənləşdirməkdir.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə qeyri-stabil maliyyə şəraitində olan müəssisələrdə fəaliyyətin normallaşdırılması, tənzimlənməsi üçün sağlamlıq siyasətinin tətbiqi aktualdır.

Maliyyə sağlamlaşdırılması siyasəti – müəssisənin pis maliyyə şəraitində olan maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması siyasətidir. Belə siyasət fəvqəladə hallarda da, yəni müəssisənin maliyyə sabitliyinin pozulması və iflas və müflisləşmə şəraitində də tətbiq olunur. Maliyyə sağlamlaşdırılması siyasəti məcburi tədbirdir. Belə siyasət iqtisadiyyatda və maliyyədə köklü dəyişiklikləri nəzərdə tutmur. Maliyyə sağlamlaşdırılması siyasəti maliyyə münasibətlərinin sabitləşdirilməsini deyil, müəssisədə mövcud olan şəraitin yaxşılaşdırılması deməkdir. Bununla əlaqədar

müəssisədə tez-tez çox maliyyə proseslərinin və münasibətlərin tərkibi və xarakteri dəyişir.

Müəssisənin maliyyə qərarlarının effektiv şəkildə verilməsinin mahiyyəti böyükdür. Belə ki, düzgün dəyərləndirilmiş və qəbul olunmuş qərarlar müəssisənin mənfəətinin maksimallaşdırılmasına, kapital quruluşunun optimallaşdırılmasına, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin dayanıqlılığının artırılmasına, maliyyə vəziyyətində stabilliyin yaradılmasına və bunun nəticəsində investor və kreditorların diqqət mərkəzində olaraq əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunmasına imkan yaradır.

Müəssisədə verilən maliyyə qərarları qısamüddətli və uzunmüddətli hədəflərə xidmət edir. Qısamüddətli maliyyə qərarları cari il daxilində rüblər üzrə planlama siyasətinə xidmət edir. Uzunmüddətli perspektivdə maliyyə qərarlarının qəbul olunması siyasəti müəssisənin aktiv və passivlərinin effektiv idarə olunmasına yönəldilir.

Müəssisədə maliyyə təhlili vasitəsilə fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən olan aşağıdakı göstəricilər tədqiq edilir:

- Mövcud maliyyə vəziyyətinin səbəbləri, bu nəticəyə təsir edən amillər;
- Müəssisənin əsas və dövriyyə vəsaitinin istifadəsinin effektivliyi;
- Fəaliyyətin nəticəsinin sərf olunan resurslarla uyğunluğu;
- Maya dəyəri və mənfəətin qarşılıqlı asılılığı.

Əsas və dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin effektivliyi dedikdə, müəssisənin əsas vəsaitlərini tanıma metodlarından danışmaq olar. İstehsal, satış sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrsatılan məhsulun tipindən asılı olaraq dövriyyə vəsaitlərinin uçotunu aparmalıdırlar.

Maliyyə təhlilinin aparılması zamanı istiqamətlər hərtərəfli xarakter daşıyaraq müəssisənin ətraflı analizinə zəmin yaradır.

Likvidlik baxımından təhlil zamanı nağd likvidlik, ani likvidlik, cari likvidlik əmsalları analiz olunur. Bu əmsalların hesablanması zamanı cari aktivlər, cari passivlər, qiymətli kağızlar, nağd vəsaitlər istifadə olunur. Bu əmsalların yüksək olması müəssisənin qısamüddətli borclarını ödəmək iqtidarında olduğunu göstərir. Lakin bu əmsalların çox yüksək olması növbəti bir problemin varlığından xəbər verir. Belə ki, bu göstəricilərin çox yüksək olması müəssisənin aktivlərini yetəri qədər effektiv istifadə etmədiyini göstərir.

Ödəmə qabiliyyətinin təhlilində istifadə olunan əmsallar müxtəlif maliyyə göstəriciləri köməyi ilə müəyyən olunur. Bunlar müəssisənin öhdəlikləri – uzunmüddətli və qısamüddətli cəm şəklində, cəmi aktivləri, faiz ödənişləri, faiz və vergi ödənişlərindən əvvəlki qazanc göstəriciləridir. Ödəyicilik qabiliyyətinin təhlilindən əldə olunan göstərici müəssisənin uzunmüddətli öhdəliklərin ödəmə qabiliyyətini göstərir.

Mənfəətlilik əmsalları dedikdə xalis mənfəət marjası, ümumi marja, əməliyyat mənfəəti marjası, aktivlərin gəlirliliyi, kapitalın gəlirliliyidir. Bu göstəricilər müəssisənin aktivləri, kapitalı, gəlirləri vasitəsilə müəssisənin ümumi maliyyə performansını qiymətləndirir.

Bunlardan əlavə maliyyə menecerlərinin qərarından asılı olmayan amma müəssisənin fəaliyyətinə təsir göstərən bir faktor vardır ki, bu da bazardakı şərait sabillik və qeyri-sabillik hallarıdır.

Bu hallarda isə maliyyə menecmentinin keyfiyyəti bazarda baş verən manipulyativ və müəssisə üçün müəyyən risklər yarada biləcək uyğun nə dərəcədə operativ cavab verməsi ilə xarakterizə olunur.

Maliyyə hesabatlarının ümumi təhlilində isə müəssisənin fəaliyyətini əks etdirən maliyyə hesabatları yəni- balans hesabatı, mənfəət və zərər haqqında hesabat, pul axınları hesabatı, kapitalda dəyişiklik barədə hesabat təhlil edilir. Keçmiş illərlə müqayisə edildikdə isə müqayisə proporsional olaraq aparılmalıdır.

Qısa olaraq maliyyə hesabatlarında bizə hansı məlumatların təqdim olunduğuna nəzər salaq.

Balans hesabatı müəssisənin aktiv və passivləri barədə məlumatları təqdim edir. Burada həmçinin təsisşi kapitalı barədə də məlumat əks olunur.

Növbəti maliyyə hesabatı mənfəət və zərər haqqında hesabatdır. Hənsi ki, dövr üzrə müəssisənin gəlir, xərcləri barədə məlumat toplanılır. Bu maliyyə hesabatı müəssisənin əməliyyat marjasını, net marjasını hesablamaqda əsas indikatorudur.

Digər maliyyə hesabatı isə pul axınlarının hərəkəti barədə hesabatdır. Müəssisənin ödəyicilik qabiliyyəti yalnız onun pul axınları haqqında hesabatdakı göstəricilərlə müəyyən olunur. Belə ki, mənfəət və zərər haqqında hesabatda müəssisənin satış dövriyyəsinin həcmi yüksək olduğunu görə bilərik. Balans hesabatında aktivlərin həcmi yüksək olduğunu görə bilərik. Lakin müəssisənin öhdəlikləri üzrə ödəyicilik qabiliyyəti yalnız nağd vəsaitlərin həcmi ilə aydınlaşdırıla bilər. Çünki, satışların həcmi böyük olsa da satışlar nağd həyata keçirilməyə bilər, aktivlərin həcmi satış hesabına artsa da debitor borclarının artımı müşahidə oluna bilər. Bu isə müəyyən hallarda likvidlik riskinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Müəssisələrdə maliyyə qərarlarının verilməsi dedikdə həmçinin maliyyələşmə üçün istifadə olunacaq alətlərin seçimi də nəzərdə tutulur. Müəssisələrin yeni maliyyələşmə mənbəyi axtarışında olması və ya mövcud mənbələrdən cəlb olunana vəsaitin artırılması yönündə işlər aparmasının – yəni müəssisənin cəlb etdiyi vəsaiti artırmağa çalışmasının müxtəlif məqsədləri ola bilər. Bunlara müəssisənin istehsalat və ya xidmət həcmi artırılması məqsədli yanaşma, işçilərin produktivliyinin və motivasiyasının

artırılması məqsədilə infrastrukturun qurulması və ya əlavə imkanların təqdim olunması məqsədilə, müəssisənin mənfəətinin artırılması üçün məsələn, istehsalat prosesi zamanı daha effektiv metod və alətlərdən istifadə, bu yolla istehsalat xərclərinin daha kompaktlaşdırılmasına nail olunması aid edilə bilər.

Belə ki, hazırda bir çox müəssisələr maliyyələşmə üçün ənənəvi və alternativ metodlardan istifadə edirlər (Cesaire.M, Danny.L və Yaz.T., 2008). Ənənəvi metodlar dedikdə müəssisələrin səhmdar cəlb edərək yaxud, banklar və digər maliyyə institutları vasitəsilə maliyyə vəsaitinin təmin olunması nəzərdə tutulur. Alternativ maliyyələşmə metodları dedikdə isə sahibkarlar, əlavə şirkətlər və s. kimi digər mənbələrdən maliyyələşmə nəzərdə tutulur. Bəzi mənbələrdə isə səhm hesabına maliyyələşmə metodunda birjada listinqi həyata keçirilməyən müəssisələrinin səhm sataraq maliyyə vəsaiti cəlb etməsi metodu da alternativ maliyyələşməyə aid edilir.

Müəssisələrdə maliyyələşmə metodlarının seçimi zamanı nəzərə alınan bir sıra faktorlar var ki, bu səbəbdən alternativ və ya ənənəvi metodlardan birinin digərinə nisbətən müəssisələr üçün daha çox aktual olduğu qəbul edilə bilməz. Banklardan kredit götürməklə maliyyələşmə barədə çətinliklərə nəzər salsaq müəssisələrin dövriyyə həcm onların maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə təsir göstərir. Belə ki, daha böyük həcmdə dövriyyəyə malik olan şirkətlər maliyyə hesabatlarının təqdimatını daha şəffaf həyata keçirirlər və bu da kreditorlar üçün qərar qəbulu prosesi zamanı problem yaratmır.

Kiçik və orta biznes sahibkarlığı müəssisələrində isə bu məsələ daha fərqlidir. Onların maliyyə hesabatları lazım olan keyfiyyətdə olmur və bu kreditləşmə prosesində çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən, kiçik və orta biznes subyektləri daha çox alternativ maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edirlər. Ənənəvi metodlardan istifadə zamanı digər nəzərə alınan məqam isə səhmdar kapitalı hesabına maliyyələşmə zamanı formalaşır. Belə ki, bəzi hallarda böyük həcmdə səhmdar kapitalı cəlbi zamanı səhmdara verilən səsvermə hüququnun gələcəkdə qərar qəbulu prosesinə təsir

etməsidir. Ənənəvi metoddan seçimə təsir göstərən amillər bununla yekunlaşmır. Belə ki, şirkətlər yeni bir layihəyə başladıda və investisiya cəlbi lazım gəldikdə həmin layihənin uğurlu olub-olmayacağı və hansı dərəcədə mənfəətli olacağından asılı olaraq səhmdar kapitalı və banklardan götürülən kredit hesabına maliyyələşmə arasında seçim edirlər. Belə ki, yeni başlanılacaq layihənin uğurlu olma ehtimalı az olduqda şirkətlər adətən, səhmdar kapitalı hesabına maliyyələşməyə üstünlük verirlər.

1.2.Maliyyə qərarlarının qəbulu metodları

Müəssisələr maliyyə vəsaitinin cəlbi üçün istifadə etdikləri ənənəvi metodlara əlavə olaraq faktoring və lizinqdən danışa bilərik. Bu üsullardan istifadə zamanı pul vəsaiti cəlb olunmasa da, kapitalla ehtiyac duyulan və müəssisənin fəaliyyətini dayandırmaq istəmədiyi dövrlərdə fəaliyyətin kəsilməzliyinə kömək edir.

Lizinq müəssisənin hər hansı əsas vəsaitlərini əldə etməsi yoludur. Həndi ki, burada 3cü şəxslər iştirak edir. Lizinq vasitəsilə əsas vəsaitlər əldə olunduqda alıcı əldə etdiyi vəsait üçün aylıq ödəniş ödəyir, lakin hüquqi olaraq məhsulun sahibi sayılmır. Lizinqin iki növü mövcuddur əməliyyat lizinqi və maliyyə lizinqi. Maliyyə lizinqində əməliyyat lizinqindən fərqli olaraq məhsulla bağlı məsuliyyət alıcı tərəfin üzərinə ötürülür. Maliyyə lizinqi və əməliyyat lizinqi arasında digər bir fərq isə əməliyyat lizinqinin balans arxası hesab olmasıdır. Bu şəraitdən hətta bəzi müəssisələr kredit müraciəti zamanı sui-istifadə edirlər (Fletcher.M və Umarov.U., 2005). Belə ki, balans arxası hesab olduğundan əldə etdikləri lizinq məhsulu maliyyə lizinqi olsa belə onu əməliyyat lizinqi olaraq göstərilir. Bu yolla əmsalların hesablanması və təhlili zamanı bəzi manipulyasiyalar etmək istəyirlər. Beləliklə onlar borclanma əmsallarını daha aşağı göstərmək istəyirlər.

Dünya təcrübəsində istifadə olunan daha bir qeyri-ənənəvi və ya alternativ maliyyələşmə metodu mövcuddur. Bu maliyyələşmə metodu əsasən yeni fəaliyyətə başlayan, maliyyə hesabatları çox da şəffaf və anlaşıqlı olmayan bu səbəbdən

banklardan vəsait cəlb edə bilməyən müəssisələr tərəfindən istifadə olunur. Bu maliyyələşmə metodunda müəssisənin kapitalla təmin olunmasında investor şəxslər iştirak edir, lakin hər hansı səhm tələb olunmur.

Digər bir metodda isə bu məbləğ bir şəxsdən deyil, kiçik məbləğlərin cəmi olaraq çoxlu şəxslər tərəfindən təmin olunur.

Bəzi ədəbiyyatlarda maliyyə qərarlarının qəbul olunması və proqnozlaşma eyni qəbul olunur. Maliyyə proqnozlaşması dedikdə, müəssisənin fəaliyyətindən əldə olunan maliyyə informasiyaları və praktik təcrübə vasitəsilə gələcəklə bağlı qərarlar qəbul olunmasıdır. Maliyyə qərarlarının verilməsi müəssisənin istehsal və idarəetmə mərhələləri üçün vacib yer tutur, belə ki, düzgün yanaşmanın irəli sürülməsi həm resursların düzgün bölünməsi və istifadəsinə, həm də istər istehsalla istərsə də, fəaliyyətin digər mərhələləri ilə bağlı qarşıya qoyulan hədəflərin əlçatan olmasına şərait yaradır.

Müəssisənin fəaliyyətinin mərhələlərindən asılı olaraq qərar qəbulu mərhələləri dəyişir. Proqnozlaşdırma xüsusilə büdcənin hazırlanması zaman istifadə olunur. Büdcə hazırlanan zaman daha əvvəl qeyd edilən kimi keçmiş və cari ilin maliyyə hesabatları və digər lazımi mənbələrdən əldə olunan məlumatlar əsasında növbəti ilin proqnozları verilir və biznesin hər bir fəaliyyət sahəsi üzrə ayrı-ayrılıqda hədəflər müəyyən olunur.

Qəbul olunan maliyyə qərarlarının keyfiyyətinə təsir göstərən başlıca amillərdən biri müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı təqdim olunan informasiyanın düzgünlüyüdür. Bu xüsusda maliyyə hesabatlarının şəffaf hazırlanmasının rolu böyükdür. Əlavə bir məqam isə maliyyə hesabatlarının anlaşılıq, aydın olmasıdır. Çünki, bu hesabatlardan yalnız şirkətin maliyyəçiləri deyil, səhmdarlar, əlavə kapital cəlbə üçün ehtiyac duyulan investorlar istifadə edir.

Maliyyə hesabatlarının şəffaf hazırlanmasının maliyyə menecerlərinin qərar qəbulu prosesinə təsiri global olaraq 2008-ci il krizisində də müşahidə olunmuşdur. Bu dövrdən ən az zərərlə çıxmaq üçün müəssisələr tərəfindən qərar qəbulu zamanı aktiv və passivlərin tanınma üsulu ilə də bağlı qərarlar qəbul olunmuşdur (Bezemer. D.J., 2010). Belə ki, aktivlərin ədalətli dəyərlə tanınması üsulu uyğun bilinmişdir. Lakin bazarda müşahidə olunan qeyri-stabillik səbəbindən aktivlərin ədalətli dəyərini müəyyən etmək çətinliklər yaratmışdır.

Maliyyə hesabatlarının qərar qəbulu prosesinə təsiri təkcə onların şəffaf anlaşılıqlı hazırlanması ilə kifayətlənmir. Şirkətlərin fəaliyyətlərindən asılı olaraq maliyyə uçotu üçün hansı metodun seçilməsi verilən əsas maliyyə qərarlarından biridir. Belə ki, bəzi şirkətlər maliyyə uçotunu və vergi uçotunu fərqli aparır. Maliyyələşmə metodlarından borc hesabına kapital cəlb olunmasını seçən müəssisələr bu yolla daha çox xərc göstərərək daha az vergi öhdəliyi olması yönündə qərar qəbul edirlər. Kapital cəlbinin digər bir metodu isə bildiyimiz kimi səhm hesabına maliyyələşmədir. Xüsusilə, səhmlərini ilk dəfə bazara çıxaran müəssisələrin maliyyə göstəriciləri barədə məlumat yalnız cari il üçün deyil, eləcə də keçmiş illər üzrə investora maraqlıdır.

Müəssisədə maliyyə qərarları dedikdə yalnız əlavə kapital cəlb üçün planlama aparılması deyil, mövcud olan resursların effektiv idarəsi nəzərdə tutulur. Müəssisələrin maliyyə sağlamlığına mənfi təsir göstərəcək amillərə nəzər salsaq ilkin olaraq aktivlərin likvidlik səviyyəsindən danışsa bilərik hansı ki, maliyyə menecerləri tərəfindən qərar qəbulu prosesi zamanı əsas indikatorlardandır. Likvidlik səviyyəsinin idarə olunması və bununla bağlı qərar qəbulu prosesində diqqət yetirilən maliyyə göstəriciləri təkcə müəssisənin ən likvid aktivləri olan nağd vəsaitlərin səviyyəsinin tənzimlənməsi ilə kifayətlənmir. Müəssisənin dövriyyə kapitalı, debitor və kreditor borcları, mal-material ehtiyatlarının idarə olunması diqqət yetirilən məqamlardır.

Mənfəətin artırılması fonunda verilən qərarlara gəldikdə, müəssisə istehsal sferasında fəaliyyət göstərirsə bu halda atılacaq addımlar aşağıdakılar ola bilər:

- Yeni növ məhsulların istehsalı;
- İstehsal prosesində yeni növ texnika, üsullardan istifadə və yeni tələblərə uyğun uyğun avadanlıqlardan istifadəyə vəsait ayrılması;
- İstehsal miqyasının artırılması;
- İstehsalın daha effektiv aparılması, yəni istehsalın artırılması zamanı paralel olaraq xərclərin azaldılması strategiyasının aparılması

Kapital cəlbindən danışıldığı zaman səhmdar kapitalının cəlbi zamanı əsas diqqət yetirilən məqamın dividend ödənişi olduğunu qeyd etdik. Düzgün gedişatın olması üçün düzgün dividend siyasəti tərtib olunmalıdır. Bu isqtiqamətdə qərar qəbulu zamanı diqqətə alınması lazımi olan əlavə məqamlar mövcuddur.

Dividend siyasəti, investisiya cəlbi kimi maliyyələşmə planları ilə əlaqəli qərar qəbulu və təhlili zamanı istifadə olunan üç əsas alət vardır (Narman.K, 2015). Bunlardan biri pulun zaman dəyəridir. Investisiyalar müəssisələrə pul axımının təmin olunmasına şərait yaradır. İkinci alət daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, maliyyə hesabatlarıdır. Hansı ki, şirkətin bütün fəaliyyəti barədə məlumatlı olmağa imkan yaradır. Pulun zaman dəyəri baxımından məsələyə yanaşsaq burada investisiya ediləcək məbləğin vaxtından asılı olaraq şirkət üçün dəyəri başa düşülür. Belə ki, eyni məbləgdə pul zamandan asılı olaraq şirkət və onun fəaliyyəti üçün müxtəlif mahiyyət daşıya bilər.

Maliyyə hesabatları həm şirkət daxilində maliyyə menecerlərinə, həm də xarici investorlara kömək olur. Şirkət daxilində menecerlər keçmiş illərin nəticələrindən istifadə edərək növbəti il üçün proqnozlar verə bilirlər. Təbii ki, maliyyə menecerləri üçün maliyyə qərarlarının qəbulu zamanı yeganə mənbə maliyyə hesabatları deyil. Xarici istifadəçilər yəni investorlar üçün əsas mənbə maliyyə hesabatlarıdır. Hansı ki, onların təhlili müəssisənin fəaliyyəti, davamlılığı barədə fikir yaratmağa kömək olur. Maliyyə hesabatlarıyla bağlı digər məqam isə onların hazırlanmasıdır. Belə ki, maliyyə hesabatlarının brynəlxalq standartlara uyğun hazırlanması ölkə xairicindən investor cəlbi zamanı kömək olur (Aylin Pəroy.A və Barış.S., 2010).

Kapital cəlbi zamanı təqdim olunana məlumatların vacibliyini qeyd etdik. Buna görə də bu zaman təqdim olunan assimetrik informasiya və onun yarada biləcəyi məqamlardan danışaq. Maliyyə hesabatlarında göstəricilərin qeyri-şəffaf şəkildə göstərilməsindən əlavə olaraq fəaliyyətlə bağlı məlumatların təqdimatı zamanı informasiyanın qeyri-şəffaflığı halı müşahidə oluna bilər (Maran.M və Nizamani.F., 2015). Məsələn müəssisə banka müraciəti zamanı fəaliyyət sahəsini fərqli bildirə bilər.

Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan müştəri daha tez mənfəət əldə edə biləcəyi bir kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərməsiylə bağlı məlumat verir. Kredit rəsmiləşdirildikdə bu fəaliyyət növünə uyğun olaraq gəlir əldə olunacaq müddətə qədər güzəşt müddəti tanınır və daha sonra ödəniş olunması tələb olunur. Müştəri fərqli fəaliyyət sahəsi ilə məşğul olduqda isə bu güzəşt müddəti bitdikdə hələ də fəaliyyətdən mənfəət əldə etməmiş olur və ödəmədə gecikmələr yaranır. Beləliklə bu borcun problemlili kredit statusu altına düşməsi halı aktuallaşmağa başlayır.

Maliyyə qərarlarının verilməsi mərhələləri:

Maliyyə qərarlarının verilməsi bir neçə mərhələdən ibarətdir:

- Cari dövr üçün hansı maliyyələşmə metodundan istifadə olunmasının müəyyənləşdirilməsi;
- Verilən qərarlar fonunda mümkün risklərin müəyyənləşdirilməsi və təhlili;
- İnvestisiya cəlbi planlaşdırılması;
- Pulun zaman dəyəri kimi digər faktorların nəzərə alınması;
- Müəssisəylə bağlı büdcə proqnozlarının verilməsi;

Bildiyimiz kimi maliyyələşmə mənbələri arasında borc hesabına maliyyələşmədən əlavə investisiya hesabına maliyyələşmə mövcuddur. Yuxarıda qeyd edilən risklərdən investisiya portfelinə ən yüksək təsiri olan valyuta riskidir. Belə ki, investisiya portfelinin gəlirinin strukturunda valyuta məzənnəsində olan dəyişiklik hesabına

yaranan gəlirlər də mövcuddur. Bu səbəbdən mümkün devalvasiya və revalvasiya hallarının investisiya portfelinə birbaşa təsiri qaçınılmazdır. Gəlir və riskin nisbəti isə investisiya portfelinin xarakteristikasını müəyyən etmək üçün yardımçı olur.

Maliyyələşmə metodunun seçimindən asılı olaraq yaranan problemlər:

Müəssisənin fəaliyyət miqyası artdıqca daha çox sayda menecerin qərar qəbulu idarəetmədə iştirakı fərqli yanaşmaların yaranmasına və bəzən ortaq qərara gələ bilməmək kimi çətinliklər yaranmasıyla nəticələnir. Bəzən isə maraqlar toqquşmasının yaranması qaçınılmazdır. Professional, maraqlar toqquşmasından uzaq bir mühitdən danışsaq, bu halda maliyyə menecerləri müəssisənin ehtiyaclarını müəyyən etməli, həmin ehtiyacları ən uyğun şəkildə və vaxtda təmin etməlidir. Həmçinin maliyyə meneceri şirkətin bazarda təqdimatını elə bir formada etməlidir ki, investorların maraq dairəsində olsun.

Maliyyə qərarlarının verilməsində təhlilin rolu:

Maliyyə qərarlarının verilməsi üçün maliyyə hesabatlarının analizi, təhlili mütləqdir. Təhlil zamanı yalnız göstəricilərin deyil, əmsalların müqayisəsi daha effektiv nəticə verəcəkdir. Bu təhlil vasitəsilə müəssisə barədə bütün lazımi göstəricilər, məsələn müəssisənin daha çox hansı kapitallaşma metodundan istifadə etdiyi, likvidlik vəziyyəti, və s. kimi təhlil olunur.

Təhlilin isə bir neçə növü var. Xarici ədəbiyyatlarda - cross sectional analysis adlanan təhlil metodunda müəssisənin göstəriciləri bazarda eyni sahədə fəaliyyət göstərən rəqib şirkətlər ilə müqayisə olunur. Bu analiz növündə əsasən müqayisə ediləcək müəssisələrin göstəriciləri bir period üzrə müəyyən olunur və təhlil edilir. Bu analiz növü həm investorlara, həm də maliyyə menecerlərinə qərar qəbulu zamanı kömək olur. Belə ki, investorlar müqayisəli təhlil nəticəsində müəssisələr arasında özlərinə lazım olan göstəriciləri analiz edərək qərar qəbul edirlər. Müəssisənin maliyyə

menecerləri isə bu təhlil əsasında öz müəssisələrinin bazarda hansı göstəricilər üzrə rəqiblərdən geri qaldığını müəyyən edərək lazımi tədbirlər görürlər.

Digər bir təhlil metodu isə xarici ədəbiyyatlarda - time series analysis adlanan metoddur. Bu təhlil metodunda isə yalnız bir müəssisə təhlil olunur. Əsas təhlil obyektinə isə müəssisənin göstəricilərinin illər üzrə dəyişimidir. Bu analiz nəticəsində bir sıra faktorlar müəyyən olunur. Müəssisənin illər üzrə maliyyə göstəricilərinin yüksək və aşağı olduğu dövrlərdə nəticəyə təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi, gələcək dövrdə ola biləcək bu tip təsirlərin qarşısının alınması tədbirlərinin müəyyən edilməsi. Müəssisənin fəaliyyət göstəricilərinə əsasən illər üzrə trendi müəyyən edərək gələcək dövr üçün maliyyə proqnozlarının verilməsi kimi məsələlərdə bu analizin köməyi olur.

Bu analizin aparılması zamanı diqqət yetirilməsi vacib məqam baza ilin düzgün müəyyən olunmasıdır. Belə ki, baza ilin iqtisadi olaraq həm müsbət, həm mənfi təsirli gözlənilməz nəticələr baş vermiş baş vermiş il olması təhlilin düzgünlüyünə mənfi təsir göstərə bilər. Digər bir məqam isə müəssisənin hesabatlıq siyasətində dəyişiklik olmasıyla bağlı olaraq. Belə ki, müəssisə əsas vəsaitlərin amortizasiya siyasəti dəyişə bilər. Belə olduğu halda maliyyə göstəricilərində süni effekt yaranmış olur. Buna görə də bu kimi məqamlar xüsusi qeyd edilməlidir.

Müəssisənin mənfəəti ilə bağlı maliyyə qərarlarının verilməsi:

Maliyyə menecerləri müəssisənin mənfəətinin artmasını necə təmin edə bilər? Bunun üçün ilkin olaraq nəyin müəssisə üçün dəyər kəsb etdiyini müəyyən etmək lazımdır. Bu sualın isə əksər hallarda cavabı pul vəsaitlərinin axımının arasıkəsilməz olmasıdır. Müəssisənin mənfəətinin artması səhmdarları və investorları maraqlandırdığı üçün pul axımının əsas diqqət mərkəzində olan hissəsi sərbəst pul axımıdır. Pul axımının maksimallaşdırılması dedikdə menecerlər tərəfindən istifadə olunan ilkin üsul satış həcmnin artırılmasıdır. Sırf bu sahənin inkişafı ilə dəyərin maksimallaşdırılmasının planlamaq isə yetərli deyil və müəyyən riskləri vardır. Belə ki, bazarda edilmiş

müəyyən manipulyasiyalar və ya müəssisənin tətbiq etdiyi satış strategiyası sayəsində satış həcmində qısamüddətli dövrdə hədəflənən göstərici əldə olunsa da, uzunmüddətli olaraq həmin tendensiyanı davam etdirmək mümkün olmaya bilər. İstehsal və ya qeyri-xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisədən söhbət gedirsə, qiymətlərin qaldırılmasından əldə olunan nəticə yetəri qədər effektiv olmadıqda məhsulun istehsalına çəkilən xərcin azaldılması həll yolu olaraq təklif olunur. Digər bir metod isə müəssisənin istehsala daha çox vəsait ayırması, bazardakı yenilikləri müşahidə və müəyyən edərək fəaliyyətini ona uyğun davam etdirməsidir. Qeyd olunan nümunələrdən aydın olduğu kimi müəssisənin sərbəst pul axımının təmin olunması müəssisədə fəaliyyət göstərən fərqli strukturların birgə fəaliyyətinin nəticəsində əldə oluna bilər.

Müəssisənin mənfəətin artırılması yönündə hər nə qədər uğurlu siyasət aparılsa da qeydə alınan risklərin mənfi təsiri mənfəətin maksimallaşdırılmasına çıxaran maliyyə siyasətini məhv edə bilər.

Maliyyə menecerləri şirkətin fəaliyyəti dövründə qarşılaşa biləcəyi riskləri də nəzərə almalı, onları yumşaltmağa və ya qarşısını almağa çalışmalıdır. Şirkətlərin fəaliyyətləri dövründə daha çox rastlaşdıqları ortaq risklərə nəzər salsaq aşağıda sadalananları mssal göstərə bilərik:

- Rəqabət şəraitində fəaliyyət nəticəsində yaranan risklər
- Bazarda baş verən qiymət dəyişikliyi nəticəsində yaranan risklər
- Resursların düzgün bölünməsi nəticəsində yarana biləcək risklər

Mikroiqtisadi nəzəriyyədən də bildiyimiz kimi istehsala təsir göstərən üç əsas amil vardır. Torpaq, əmək və kapital. Həm istehsal, həm də qeyri-istehsal və xidmət sahələri üçün ortaq olan factor kapital və işçi qüvvəsidir. İşçi qüvvəsi də həmçinin insan kapitalı adlandırılır. Müəssisənin insan kapitalının düzgün dəyərləndirilməsi və toplanması ona bazarda ən az maddi kapitalın varlığı qədər kömək edəcəkdir.

İnvestorlar qərar qəbul edərkən bazardakı qeyri-müəyyənlikləri və fəaliyyətə təsir göstərə biləcək bütün risk amillərini nəzərə alırlar. Ölkə iqtisadiyyatının həddindən artıq hərəkətliliyinin yaratdığı qeyri-müəyyənlik mühiti investorların qarşılaşa biləcəkləri riski nəzərə alaraq investisiya etmələrinə səbəb olur. İnkişaf prosesində olan ölkələrin investisiya üçün xarici resurslara ehtiyacı olduğu halda, xaricdən gətirilən vəsaitlər istehsala sərf olunduğuna, dövriyyədəki məhsulların çoxunun idxal məhsulları olduğunu nəzərə alaraq valyuta məzənnələrindəki qəfil artım və enişlər məzənnə riskinə və iqtisadi qeyri-müəyyənliyə səbəb olur.

Bu proses isə ölkə iqtisadiyyatına və dolayısıyla investorlar tərəfindən təmin olunmuş vəsaitin bərpa olunması prosesinə ciddi təsir göstərir. Valyuta məzənnəsindəki dəyişikliyin iqtisadiyyata təsiri ölkənin iqtisadi mövqeyindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, nümunəni Azərbaycan üzərindən davam etdirsək, 2015 – ci ildə baş vermiş devalvasiyanın bu məsələyə aydın izah olduğunu qeyd edə bilərik. Ölkənin iqtisadiyyatının böyük bir hissəsinin yalnız bir sahədən (Azərbaycanda neft-qaz sektoru) ibarət olması konsentrasiya riskinin artmasına səbəb olur. Bu halda qlobal bazarda həmin məhsul barədə baş verən dəyişiklik ölkə iqtisadiyyatına öz təsirini dərinlən göstərir.

Bəzi mənbələrdə valyuta məzənnəsinin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi artıma inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha güclü və əhəmiyyətli təsir göstərdiyi, bəzi mənbələrdə isə məzənnə dəyişkənliyinin iqtisadi artıma mənfi təsir etdiyini iddia olunur. Məsələyə yenidən Azərbaycanda baş vermiş devalvasiyadan davam edək. İrəli sürülən hər iki yanaşmanın mümkün ola biləcəyini görə bilərik. Belə ki, 2015-ci ildə baş verən iqtisadiyyatın bir sahədən asılı olduğu üçün dünya bazarında baş verən dəyişikliyin iqtisadiyyata dərininə təsir göstərməsinin ardından ölkədə yeni siyasət qurulması halı, yəni istehsalın və xidmətin diversifikasiyası, fərqli xidmət və istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsiylə həm gələcəkdə baş verə biləcək bu tipli hadisələr zamanı qərarı minimuma endirmək, həm də iqtisadiyyatın canlanmasına təkan vermək

irəli sürülən ilkin yanaşmanı yəni məzənnədə baş verən dəyişikliyin müsbət təsir yaratması halını təsdiqləyir.

İkinci halda isə istehsalın və xidmətin diversifikasiyası üzrə nəzərdə tutulan addımların həyata keçirilməməsi və bir məhsul və ya xidmət üzərində iqtisadiyyatın konsentrasiyasının davam etməsi ikinci yanaşmanı təsdiqləyir. Bu hal müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər. Əvvəlki valyuta dəyişikliyinə iqtisadiyyata təsirinin dərin olması və s.

Müəssisə üçün yuxarıda sadalanan risklərdən əlavə sırf maliyyə sahəsini əhatə edən risklər mövcuddur. Bunlara misal olaraq valyuta riskini, inflyasiya riskini, əməliyyat risklərini göstərə bilərik.

Valyuta riski

Valyuta riski ilə müəssisə iki halda qarşılaşa bilər. Birinci hal ölkədə baş verən makroiqtisadi dəyişikliklər nəticəsində məzənnədə baş verəcək devalvasiya halıdır. İkinci hal isə xarici iqtisadi əlaqələri olan şirkətlər üçün aktualdır. Belə ki, idxal və ya ixrac prosesi müddətində müxtəlif ölkələrdə valyuta məzənnəsi müxtəlif ola bilər. Bu səbəbdən ticarət əlaqələrini xarici bazarla quran şirkətlər hər zaman valyuta riskini nəzərə almalıdırlar. Bu risk həmin şirkətlər kapital cəlb etməyə çalışdıqda da öz təsirinin göstərir. Müəssisə üzrə mövcud risklər təhlil olunduqda ticarət əlaqələrinin hansı hissəsinin xarici əlaqələrdən formalaşdığı investor və kreditrlərə qərar qəbulu mərhələsində təsirini göstərir.

İnflyasiya riski

Dünya bazarında dəyişən qiymətlər, dəyişən iqtisadi şərait yerli bazarlara da öz təsirini göstərir. Qiymət artımı birbaşa olaraq müştərilərin alıcılıq qabiliyyətinə bu isə dolayı olaraq istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin gəlirliliyinə təsir göstərir.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təkmilləşdirilməsinə mənfi təsir yaradacaq faktorlardan biri uçot dərəcəsidir. Aydınır ki, müəssisələr üçün başlıca maliyyələşmə metodlarından biri banklardan və digər maliyyə institutlarından əldə olunmuş kredit vəsaitidir.

Banklar tərəfindən kreditlər üzrə təklif olunan faiz dərəcələrinin formalaşmasında uçot dərəcəsinin payı böyükdür. Çünki, banklar Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən olunmuş uçot dərəcəsinin üzərinə öz marjasını gələrək müştərilərə təklif olunacaq kreditlər üzrə faiz dərəcəsinə müəyyən edirlər. Buradan o nəticəyə gələ bilərik ki, bankların təklif etdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin uçot dərəcəsindən aşağı olması halı qeyri-mümkündür. Beləliklə, uçot dərəcəsinin yüksək olması banklar tərəfindən təklif olunan kreditlərin faiz dərəcəsinin yüksəlməsinə və müəssisələr üçün maliyyələşmə zamanı yüksək faiz dərəcəsi səbəbilə çətinliklər yaranır. Lakin iqtisadiyyatda baş verən böhran və çətinlik vəziyyətlərində Mərkəzi Banklar tərəfindən iqtisadiyyatın canlanması üçün müəyyən təkliflər hazırlanır.

Nümunəni Azərbaycan üzərindən davam etdirsək pandemiya dövründə müəssisələrdə yaşanan maliyyə sıxıntılarının qarşısının alınması, iqtisadiyyatda baş verə biləcək durğunluğun qarşısının alınması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən qida sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrə 1% dərəcəsi ilə kredit təklif olunmuşdur.

Maliyyələşmə metodunun seçimi üzrə maliyyə qərarlarının təsnifatı və beynəlxalq təcrübə:

Müəssisələrdə maliyyələşmə metodunun seçimi verilən maliyyə qərarları arasında ən aktual olanlardandır. Əsasən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri maliyyələşmə zamanı çətinlikləe çəkir. Bazarda uzun müddətdir fəaliyyət göstərən, dövriyyəsi daha böyük artıq investorlar və kreditorlar tərəfindən tanınan müəssisələrdə maliyyələşmə zamanı çətinlik bu səviyyədə olmur. Kiçik və orta biznes subyektləri isə bu səbəbdən maliyyələşmənin inkişaf etdirilməsi məqsədilə müxtəlif əlavələr edərək kapital cəlbinin

qarşısının alan faktorları aradan qaldırmağa çalışır. Kapital cəlbinin qarşısını alan faktorlar dedikdə nələrin nəzərdə tutulduğuna toxunsaq ilkin olaraq maliyyə hesabatlarının tərtibinin keyfiyyətindən danışa bilərik. Belə ki, yeni fəaliyyətə başlayan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatları professional , hamı tərəfindən anlaşılacaq və şəffaf şəkildə olmur. Bu səbəbdən həm banklar, həm kredit təşkilatları həm də investorlar bu tip müəssisələri maliyyələşdirməkdə yetəri qədər maraqlı olmurlar. Müəssisələr bu yanaşmanın qarşısını almaq üçün hansı addımları atırlar?

Beynəlxalq təcübədə bu kimi halların aradan qaldırılması üçün maliyyə menecerləri tərəfindən tətbiq olunan müxtəlif növ yeniliklər mövcuddur. Belə ki, müəssisələr üçüncü şəxslərin köməyindən istifadə edirlər. Belə ki, bu üçüncü tərəflər vasitəçi olaraq həm kreditorların müəssisə haqqında yetərli məlumat almasını təmin edir, həm də müəssisələri öz maliyyə hesabatlarını daha şəffaf və profession formada təqdim olunmasını təmin etməklə müəssisənin kapital cəlbinə kömək etmiş olur.

Kapital cəlbindən əlavə olaraq maliyyə siyasətinin əsas tətbiq istiqamətlərindən olan müəssisənin mənfəətinin maksimallaşdırılması fonunda adətən kənar müsbət müdaxilələr də müşahidə olunur. Bunlara dövlət tərəfindən tətbiq olunan güzəştlər daxildir. Məsələn ölkəmizdə vergi, gömrük kimi sahələrdə yeni fəaliyyətə başlayan əsasən də kiçik və orta biznes subyektlərinə rüsum ödənişlərində tətbiq olunan güzəştlər ilkin illərdə müəssisənin maliyyə planlamasında çətinliklər yaşamasını qarşısını almağa kömək edir.

Banklardan əldə olunan kredit hesabına maliyyələşmə zamanı nəzərə alınmalı məqamlar:

Maliyyə menecerlərinin düzgün zamanda, düzgün formada kapital cəlbini təmin etməsi qeyd olunmuşdu. Müəssisələr tərəfindən ən çox istifadə olunana maliyyələşmə

metodu olan kreditləşmədə müəssisənin qiymətləndirildiyi bir neçə meyar var. Xarici ədəbiyyatlarda 5C kredit analizi kimi qəbul olunur. Bəzən banklar bu siyahıya özləri müxtəlif indikatorlar əlavə edərək 6C, 7C olaraq analizi genişləndirirlər. Bu analiz vasitəsilə müəssisənin hansı göstəriciləri qiymətləndirilir. İlkin olaraq müəssisənin xarakteristikası qiymətləndirilir. Bura keçmiş kredit öhdəlikləri, gecikmədə olan kreditlərinin olub-olmaması, hal-hazırda olan öhdəlikləri barədə hesabat. Növbəti göstərici isə müəssisənin ödəyicilik qabiliyyəti barədə məlumatı əks etdirir. 4cü punkt olaraq müəssisənin ehtiyacı olan maliyyə vəsaiti qarşılığında təklif etdiyi girov, zəmanət barədə məlumat əks olunur. Növbəti göstərici olaraq kreditor tərəfindən müəssisəyə təklif olunana məbləğ üçün müəyyən olunmuş faiz məbləği, ödəmə şərtləri və s. barədə məlumat əks olunur.

Ümumilikdə, maliyyə qərarlarının qəbulu zamanı geniş aspektə müəssisənin analizi mütləqdir. Müəssisənin aktiv və passivlərinin uçotunun, sağlamlaşdırma siyasətinin, kapital cəlbinin, şəffaf maliyyə hesabatlarının, dividend siyasətinin, risklərin müəyyənləşdirilməsinin necə aparılması maliyyə menecmentinin təsir dairəsinə daxil olan fəaliyyət sahələridir. Bəzən isə müəssisənin fəaliyyəti dövründə müxtəlif forsmajor hallar müşahidə edilir. Son illər yaşanan pandemiya bu hala nümunədir. Bu cür hallarda müəssisələrin maliyyə nəzərtində olan boşluqlar onların fəaliyyətinə təsir göstərir:

2019-cu ilin sonlarından yayılmağa başlayan, lakin təsirini 2020-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq göstərən pandemiyanın dünyada yalnız səhiyyə sahəsinə deyil, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir göstərdiyi hamımıza məlumdur. Pandemiya təkcə tibb sahəsində, sosial münasibətlərdə deyil biznes münasibətlərində də dəyişikliklər yaratdı. Hansı ki, həm müştərilərlə, həm partnyorlarla, həm səhmdarlarla, həm də işçilərlə korporativ münasibətlərin qurulmasında yeni cığır açmışdır. Biznes strukturları artıq pandemiya adaptasiya tədbirləri görməyə çalışaraq mövcud şəraitdən minimum itki ilə qurtulmağı hədəfləmişdirlər (Z.Hogue,2020). Bu dövrdə

maliyyə sınıtları cəhətdən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri daha çox təsir görmüşdür. Səbəb isə təkcə həmin müəssisələrin iri korporasiyalara nisbətən dövriyyəsinin az olması yox, maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdimatı zamanı çatışmazlıqların olmasıdır.

Aydın məsələdir ki, dövlət tərəfindən subsidiyalar və ya digər yardımlar təklif olunan zaman rəsmi qeydiyyatda olan göstəricilər əsas tutulur. Bir çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində isə maliyyə hesabatlarının şəffaf şəkildə hazırlanması və təqdimatı ilə bağlı çatışmazlıqlar mövcuddur. Əlavə olaraq bu cür sınıtlı vəziyyətlərdə sahibkarların maliyyə vəsaitləri əldə etmək üçün müraciət edəcəkləri əsas ünvan kommərşiya banklarıdır. Hansı ki, kommərşiya bankları da kredit rəsmiləşdirilməsi zamanı rəsmi hesabatları əsas tutur və məbləği ona uyğun təyin edir.

Belə olan halda şirkətlərin bu təsirlərdən minimum itkiylə yan keçməsi üçün əsas diqqət yetirilməli məqam aydındır ki, maliyyə hesabatlarının şəffaf və düzgün şəkildə təqdimatıdır. Bu səbəbdən maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdimatı zamanı əsas istinad nöqtəsi Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına yenidən diqqət yetirilməsi vacibdir.

Hesabatlarının analizi zamanı şirkətlərin likvidlik təhlilinin düzgün edilməsi, əgər likvidlik lazımı səviyyədə aşağı olarsa bərpası üçün hansı addımların zəruri olduğunun müəyyənləşdirilməsi, təchizat zənciri haqqında araşdırmanın və proqnozların düzgün aparılması, müəssisənin cari vəziyyəti haqqında hesabatların vaxtlı-vaxtında hazırlanması yarana biləcək risklərin erkən qarşısının alınmasının vacibliyinin müəyyən edilməsi maliyyə menecmentinin başlıca funksiyasıdır (S.Karacan, 2020).

II FƏSİL. MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBULU MEXANİZMLƏRİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müəssisədə maliyyə qərarlarının qəbuluna proses yanaşma

Maliyyə qərarlarının verilməsinə proses yanaşmaya gəldikdə, təhlil üçün əsas vasitə maliyyə hesabatlarıdır. Maliyyə hesabatları həm müəssisə daxili istifadəçilər həm də, kənar istifadəçilər üçün informasiya mənbəyidir. Lakin, maliyyə qərarlarının qəbulunda maliyyə hesabatlarından istifadəyə yalnız iri şirkətlərdə diqqət ayrılır. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində bu hesabatlar lazımi şəkildə - oxucular üçün aydın, anlaşılıqlı, şəffaf şəkildə hazırlanmadığı üçün qərar qəbulu prosesində faydalı olmur.

Müəssisənin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi baxımından ilkin olaraq nəzərə alınan və beynəlxalq maliyyə standartlarında xüsusi diqqət yetirilən konseptlərdən biri olan fəaliyyətin davamlılığıdır. Bu baxımdan müəssisədə iflas və kredit kimi müəyyən risklərin ölçülməsi zəruridir.

Müəssisənin fəaliyyətinin kritik dövrlərində problemlərin aradan qaldırılması üçün kompleks yanaşmanın tətbiqindən öncə təhlil mərhələsi baş tutur. Müəssisənin ödəyicilik qabiliyyətini qısaca desək, tutumunu müəyyən etmək üçün bəzi əmsallardan istifadə olunur. Bunlar borca xidmət əmsalı və faizə xidmət əmsalıdır. Bu əmsallar yalnız müəssisə daxili qərarlar verilməsində deyil, müəssisənin maliyyələşmə üçün bank və s. qurumlara müraciəti zamanı yardımçı vasitədir. Faizə xidmət əmsalı müəssisənin borcları üzrə faiz məbləğlərinin ödəyicilik qabiliyyətini müəyyən edir. Bu əmsalın hesablanması zamanı faiz və vergi öhdəlikləri çıxılmadan hesablanmış mənfəət və müəssisənin dövr üzrə öhdəliklərinə uyğun faiz borcu istifadə olunur. Adətən, nəticənin yüksək olması müsbət qiymətləndirilir. Lakin müştərinin fəaliyyət sektorundan asılı olaraq fərqli yanaşmalar da mövcud ola bilər.

Borca xidmət əmsalı isə müəssisənin öhdəliklərini ödəmə qabiliyyətidir. Bu əmsalın hesablanması zamanı müəssisənin əməliyyat fəaliyyətindən əldə etdiyi xalis mənfəət və

cari öhdəlikləri istifadə olunur. Xalis əməliyyat fəaliyyəti dedikdə, vergi və faiz öhdəlikləri çıxılmadan hesablanmış mənfəət də qəbul oluna bilər.

Digər bir göstərici isə müəssisənin sərbəst pul axını məbləğidir. Belə ki, bu məbləğ aydın göstərildikdə müəssisənin öhdəlikləri üzrə ödəyicilik qabiliyyətini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə qərar qəbulundan öncə müəssisənin fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi önəmlidir. Düzgün təhlil həmçinin müəssisənin strategiyasını da müəyyən etmək üçün fikir yaradır. Bundan əlavə qərar qəbulunda ən çox rol oynayan üsullardan biri proqnozlaşdırmaadır. Məsələn sadə formada proqnozlaşdırma ilə - məsələn əməliyyat mənfəəti, xalis mənfəət əmsallarının istifadəsi ilə mənfəətliliklə bağlı proqnozlaşmalar aparmaq mümkündür.

Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sektordan asılı olaraq təhlil prosesində müəyyən fərqlər mövcud ola bilər. Lakin, müəssisələrin əksəriyyətinə tətbiq oluna biləcək proqnozlaşdırma metodları mövcuddur. Məsələn, müəssisənin xalis mənfəəti və nağd pul axınlarıyla bağlı proqnoz vermək üçün istifadə olunan ilkin vasitə satışlarla bağlı verilmiş proqnozun nəticəsidir. Satışla bağlı proqnoz vermək üçün ilkin olaraq müəssisənin fəaliyyətinin hansı mərhələdə (industry life cycle) olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Çünki fəaliyyətinin hansı mərhələdə olmasından asılı olaraq müəssisənin istehsal və satış həcmində, xərclərin tənzimlənməsində fərqlər mövcud olacaqdır. Bununla əlaqədar olaraq müəssisənin bazardakı payı, fəaliyyətinin ÜDM-ə təsiri müəyyən oluna bilər.

Müəssisənin gələcək fəaliyyətinə uyğun proqnozlarla deyil, cari fəaliyyətinə uyğun şəkildə qiymətləndirmək üçün bir sıra metodlar mövcuddur. Bu üsullar yalnız müəssisənin menecerləri tərəfindən qərar qəbulu zamanı deyil, xarici istifadəçilər tərəfindən investisiya yatırımı, banklar və maliyyə institutları tərəfindən kredit verilməsi zamanı istifadə olunur.

Birinci factor müəssisənin bazarda fəaliyyət müddəti , istehsalda diversifikasiyası və fəaliyyət həcmidir. İstehsalda diversifikasiyası dedikdə, müəssisənin istehsal etdiyi məhsullar arasında ixtisaslaşma bölgüsü nəzərdə tutulur. Belə ki, daha geniş növdə , diversifikasiya olunmuş şəkildə istehsalla məşğul olan şirkətlərin fəaliyyəti daha az riskli qəbul olunur.

İkinci factor müəssisənin əsas fəaliyyətini effektivliyidir. Belə ki, müəssisə istehsal, xidmət, distribütorluq, və s. fəaliyyətlə məşğul ola bilər. Müəssisənin bu fəaliyyətdən əldə etdiyi marjası, əməliyyat mənfəəti kimi göstəricilər fəaliyyətin qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

Üçüncü mərhələdə müəssisənin mənfəətliliyi üzrə təhlil aparılır. Bu mərhələdə aşağıdakı təhlil aşağıdakı suallara aydınlıq gətirməyə kömək olur.:

İllər üzrə mənfəətlilikdə hansı göstəricilər müşahidə olunub;

Kəskin artım və ya azalma müşahidə olunubsa bu nəticəyə səbəb olan amillər nələrdir;

Bu kimi hallar müəssisə üçün hansı risklərin yaranmasına səbəb ola bilər?

2.2. Covid-19 pandemiyasının maliyyə qərarlarının qəbulu prosesinə təsiri

Koronavirus pandemiyasının birinci mərhələsi Çin Xalq Respublikasından başlamış və tədricən dünyada sosial məsafə qaydaları, ölkələr arasındakı hərəkətin məhdudlaşdırılması ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə öz təsirini göstərmişdir.

Pandemiya dönməndə Mərkəzi Banklar bazarda durğunluğun aradan qaldırılması, baş verəbiləcək təhlükələrin qarşısının alınması üçün maliyyə şərtlərini asanlaşdıraraq vəziyyəti satbilləşdirməyə nail oldular. Müəssisələrin belə bir şəraitdə fəaliyyətini təmin etmək, onların iqtisadiyyata təsirinin zəifləməsinin qarşısını almaq, bazarda

hərəkətliliyi təmin etmək tənzimləyici orqanların maraq dairəsində olan əsas məsələ idi. İlk olaraq FED uçot dərəcəsini aşağı salaraq stab illik yaratmağa çalışdı. ABŞ-dan sonra İngiltərə, Yaponiya, Kanada, Cənubi Koreya, Türkiyə kimi ölkələr uçot dərəcəsini aşağı saxlayaraq iqtisadiyyatda baş verə biləcək dalğalanmanın qarşısını almağa çalışdılar. IMF(BVF) – Beynəlxalq Valyuta Fondu bu vəziyyətdən əziyyət çəkərək iqtisadiyyatda çətinlik yaranacaq ölkələrə 1 trilyom dollar həcmində kredit ayıracağını bildirdi. Beləliklə, makroiqtisadi olaraq vəziyyətin daha stabil olmasına nail olundu. Lakin mikroiqtisadi səviyyədə vəziyyət daha fərqli idi. Müəssisələrin yeniliklərə uyğunlaşması, cari vəziyyətdən daha uğurlu formada necə çıxacaqlarıyla bağlı effektiv qərar qəbul edə bilməmələri fəaliyyətdə çətinliklər yaratdı.

Səhiyyə xidmətindən sonra iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir göstərən covid-19 pandemiyasının maliyyə sahəsində yaratdığı çətinliklər və bu təcrübə nəticəsində şirkətlərdə tətbiqi lazım olan yeniliklərin araşdırılması və müəyyən olunması bu araşdırmanı aparmağa zəmin yaradan əsas səbəblərdəndir. Bu proseslərin şirkətlərdə yarada biləcəyi çətinliklərə misal olaraq satışların həcmindəki dəyişikliklər, təchizatın gecikməsi səbəbi ilə nağd vəsaitlərlə təmin olunmada gecikmələr, istehsalat müəssisələrinin pandemiya səbəbindən bağlanması və ya fəaliyyətinə ara verməsi, səyahət məhdudiyətləri, sosial məsafə qaydalarının təsirləri misal ola bilər.

Bu dövrdə maliyyə sıxıntıları cəhətdən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri daha çox təsir görmüşdür. Səbəb isə təkcə həmin müəssisələrin iri korporasiyalara nisbətən dövriyyəsinin az olması yox, maliyyə hesabatlarını hazırlanması və təqdimatı zamanı çatışmazlıqların olmasıdır. Aydın məsələdir ki, dövlətlər tərəfindən subsidiyalar və ya digər yardımlar təklif olunan zaman rəsmi qeydiyyatda olan göstəricilər əsas tutulur.

Bir çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində isə maliyyə hesabatlarının şəffaf şəkildə hazırlanması və təqdimatı ilə bağlı çatışmazlıqlar mövcuddur. Əlavə olaraq bu cür sıxıntılı vəziyyətlərdə sahibkarların maliyyə vəsaitləri əldə etmək üçün müraciət

edəcəkləri əsas ünvan kommersiya banklarıdır. Hansı ki, kommersiya bankları da kredit rəsmiləşdirilməsi zamanı rəsmi hesabatları əsas tutur və məbləği ona uyğun təyin edir.

Pandemiyanın demək olar ki, bütün sahələrə təsir göstərməsi müxtəlif sektorlarda xidmət və məhsullara tələbin azalması ilə nəticələnmişdir. Müxtəlif dövriyyə həcminə malik şirkətlərin pandemiya ərzində və pandemiya sonrası dövr üçün qərara aldıkları yeniliklər, təklif edə biləcəkləri alternativ həll yolları müxtəlif olmuşdur.

Bu dövrdə qeyr-müəyyənliklərin yüksək olması monetar siyasətin Ümumi olaraq desək əksər şirkətlərdə pandemiya ərzində və sonrası dövr üçün çox da qənaətbəxş sayılacaq həll yolları tətbiq olunmamış, bir çoxlarında ənənəvi metodlardan istifadəyə davam edilmişdir. Lakin şirkətlərin əsas maraqlı olduğu məqamlar hələ də şirkətin fəaliyyətinin davamlı olmasının təmin edilməsi, ödəmə qabiliyyətinin nəzarətdə saxlanması, likvidliyin lazımı səviyyədə saxlanması, tərəfdaşlarla olan öhdəliklərin yerinə yetirilmə qabiliyyətinin olub-olmaması kimi məsələlərdir.

Digər bir məsələ isə maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim olunmasında edilməli olan dəyişikliklərin müəyyən olunması və onların vacibliyidir. Çünki, maliyyə hesabatlarının təqdimatı yalnız şirkət daxili istifadəçilər üçün deyil, həmçinin, müəssisənin səhmdarları üçün vacibdir. Maliyyə hesabatları həm şirkətin əməliyyat fəaliyyətinin nəticələrini, həm onun hazırkı vəziyyətini nümayiş etdirir, həm də gələcəyə dair proqnozlar verməyə yardımçı olur. BMSK və FASB-a uyğun olaraq maliyyə hesabatları təkcə səhmdarlara deyil şirkətə vəsait yatırmaq istəyən investirlərə, şirkətin borclu olduğu şəxs və müəssisələrə şirkətin cari və gələcək vəziyyəti haqda məlumat almaq üçün vacibdir. Bu müddətdə maliyyə hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı bir sıra tənzimləyici orqanlar, maliyyə institutları tərəfindən hesabatların təqdimatı ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında məlumatlar müxtəlif mərhələlərdən keçir və sonda ümumiləşdirilmiş, strukturlaşdırılmış şəkildə səhmdarlara, investirlərə və

ictimaiyyətə açıqlanır. Buna görə də səhmdarların, investorların qərar qəbulu prosesində bu məlumatların xüsusi əhəmiyyəti var. Bu cür qeyri-müəyyənlik şəraitində investor və səhmdarlar şirkətlərin maliyyə hesabatlarına baxaraq onların dayanıqlığı haqqında məlumatlanmağa və bu göstəricilər əsasında irəlidəki proseslərlə bağlı öz proqnozlarını verməkdə maraqlı olurlar. Bu göstəricilər arasında səhmdarlar və investorlar üçün ən əhəmiyyətli göstərici likvidlik sayılır. Hazırki dövrdə pandemiya yaranan qeyri-müəyyənliyin və digər effektlərin təsirinin yalnız qısa müddətli deyil, uzunmüddətli dövr üçün davam edəcəyi gözlənilir.

Maliyyə baxımından isə səhmdarların əsas maraqlandığı məqam ilk növbədə bu qeyri-müəyyənlik dönəmində və daha sonra şirkətlərin nümayiş etdirəcəkləri davamlılıq və möhkəmlik dərəcəsi, likvidlik səviyyəsi və maliyyə hesabatlarının şəffaf şəkildə təqdim olunma dərəcəsidir. Məlumdur ki, şirkətlərin fəaliyyətinin davamlı olması barədə sual yaradacaq iki daha əsas məqam vardır: fəaliyyətini mənfəətlə nəticələndirə bilməmək və likvid aktivlərin yetərincə olmaması. Pandemiya dönəmində isə şirkətlər üçün vacib məqam daha çox mənfəətlə işləmək deyil, mövcud vəziyyətdən ən az xərclə necə qurtulmaqdır. Bundan əlavə olaraq səhmdarlar şirkətlərdə maliyyə hesabatları hazırlanarkən şirkətin fəaliyyətinin davamlılığı (going concern) prinsipinin nəzərə alınıb-alınmadığı barədə əmin olmağa çalışırlar.

Növündən asılı olmayaraq bütün şirkətlərin idarəçiliyində diqqət edilməsi vacib olan məqam likvidliyin yüksək olmasıdır, çünki şirkətlər üçün əksər hallarda aktiv çatışmazlığından deyil, likvidliyin aşağı olması səbəbindən defolt riski yaranır. Buna görə də maliyyə hesabatlarının şəffaf, təhrifsiz formada hazırlanması əsas və xüsusi diqqət yetirilən məqam olmuşdur. Bu araşdırma daxilində maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim olunması ilə bağlı çatışmayan məqamların və hansı istiqamətlərdə inkişafa ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirilməlidir. Bu məsələlərə misal olaraq

- Mövcud maliyyə hesabatları və şirkətlərin səhmdarlara maraqlı olan digər göstəricilərinə nəzər yetirərək səhmdarların daha çox hansı məqamları görməkdə maraqlı olduqlarını müəyyənləşdirmək;
- Hesabatlar üçün audit və nəzarət modellərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və ehtiyac olduğu halda yenidən qurulması;
- Hazırkı hesabatlar gələcəkdə ola biləcək tələblərə hansı dərəcədə uyğundur
- Maliyyə hesabatlarında rəqəmsallaşmadan istifadə etməyə ehtiyac varmı
- Maliyyə hesabatlarının hüquqi bazasında dəyişikliklərə ehtiyac varmı, əgər varsa həmin dəyişikliklərin müəyyən edilməsi
- Hesabatlara təsiri artmaqda davam edən qeyri-maddi aktivlərlə bağlı hansı qərarlar qəbul edilə bilər.

Müəssisələr COVID-19 təsirlərinin həm illik, həm də rüblük maliyyə hesabatlarını analiz edərək müəyyənləşdirməlidirlər. Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, müəssisənin fəaliyyətində əsas diqqət yetirilən konseptlərdən biri müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığıdır. Qlobal səviyyədə baş verən bu cür dəyişikliklərin müəssisələrin fəaliyyətində qeyri-müəyyənliklər yaratması müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığı ilə bağlı suallar yaradır. Menecmentin təhlil zamanı müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığına mane olacaq faktorların mövcud olub-olmadığı, müəssisənin fəaliyyətinin kəsilməzliyi ilə bağlı verilmiş proqnozların, müəyyən olunmuş büdcənin və idarətmə metodunun hansı formada uyğun olduğu, lazımı nəticəni əldə edib-etmədiyi ortaya çıxır.

Bu cür təhlil nəticəsində şirkətin cari vəziyyətini, istehsal və ya xidmət prosesinin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək vacibdir. Lakin digər bir vacib məqam isə şirkətin fəaliyyəti nəticəsində yarana biləcək öhdəliklərin müəyyən olunması və proqnozlaşdırılmasıdır. Bunun nəticəsində əldə olunmuş nəticələrə uyğun olaraq növbəti mərhələdə nağd pul axınlarının səviyyəsi – cari öhdəliklərin ödənilməsində kifayət edib-etməyəcəyi, müəssisənin likvidlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi həyata

keçirilir. Bu cür hallarda müəssisədə daha əvvəl baş vermiş bu tip problemlərin – likvidlik və s. həll olunması təcrübəsindən istifadə etmək mümkündür.

Covid-19 un müəssisələrə təsirindən daha geniş danışsaq aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

Pandemiya ilə əlaqədar olaraq baş verən qapanmalar səbəbindən şirkətlər tərəfindən istehsal və təklif olunan məhsul və xidmətlərə tələb azalmışdır. Bu da öz növbəsində satışların həcmnin daha aşağı olması, anbarlarda qalıq aktivlərin həcmnin artması, satış gəlirlərinin aşağı olması deməkdir. Bu isə əməliyyat fəaliyyətindən pul axınlarının məbləğinin aşağı düşməsinə, müəssisədə likvidlik probleminin yaranmasına səbəb ola bilər.

Pandemiya dövründə müəssisələrin maliyyələşmədə çətinlik çəkməsinə gətirib çıxaran proseslərdən biri təchizat zəncirində prosesin davamlılığına mane olan hadisələrin baş verməsidir ki, bu hadisələr müəssisənin alış və ya satış prosesində gecikməyə fəaliyyətində qeyri-müəyyənliklər yaranmasına gətirib çıxarır.

Təchizat zəncirində qırılma prosesi bir neçə mərhələdə baş verə bilər. Birinci mərhələ müəssisədə olan mal-material ehtiyatındakı sıxıntıdır. Bildiyimiz kimi, pandemiya bütün müəssisələrə eyni cür yəni mənfi təsir göstərməmişdir. Pandemiya dövründə satış və istehsal həcmi artan sahələr də olmuşdur məsələn əczaçılıq, tibbi məhsulların və alətlərin istehsalı və satışı müəssisələri. Satış həcmi artan müəssisələr yönündən məsələyə baxsaq anidən məhsullara tələb artması və bu cür tələbin müəssisələr tərəfindən öncədən proqnozlaşdırılmaması səbəbindən tələbi operativ şəkildə ödəmək üçün alternativ yollar düşünməlidir. Digər tip müəssisələr isə pandemiyanın satışlarına və istehsalına mənfi təsir göstərdiyi sahələrdə fəaliyyət göstərənlərdir. Bu dövrdə baş verən qapanmalar, qoyulan qadağalar ticarətin bir sıra sektorlarına aydındır ki öz mənfi təsirini göstərmişdir. Satışların olmaması və ya azalması səbəbindən müəssisələrin anbarlarında yığılmış mallar müəssisə üçün faktiki zərər təşkil edir. Çünki, vəziyyətin normallaşmasının və satışların həmişəki qaydada nə

zaman başlamasının qeyri-müəyyən olduğunu nəzərə alsaq həmin məhsulların həqiqətən də satılacaq olması ehtimalı belə şübhə altındadır. Pandemiyanın irəliləyən dönməndə elektron ticarətin miqyasının genişlənməsi ilə bu kimi problemlərin azalmasına nail olunsa da, ilkin dövnlərdə bu problemlər müəssisələr üçün maliyyə itkisini qaçınılmaz etmişdi.

İkinci problem yaradan məsələ pandemiyanın ilk dövnlərində ölkələr arası sərhədlərin bağlanması və müəssisələrin istehsal prosesində xammal idxalını, və ya başqa müəssisələrə məhsul istehsalı üçün xammal ixracının mümkün olmaması olmuşdur. Bu kimi hallarda bəzən müəssisələr məcbur qalaraq təchizatçıları dəyişməli və ya istehsal prosesinin ləngiməməsi üçün alternativ yollar axtarmağa çalışmışlar ki, bütün bunlar müəssisələr üçün maliyyə itkisi ilə nəticələnmişdir. Bütün bunlar isə öz növbəsində istehsal xərclərinin və bu səbəbdən məhsulların qiymətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Bu səbəbdən müəssisələrin gələcəkdə də baş verə biləcək bu kimi hallardan minimum zərərlə çıxması və bu hallara hazırlıqlı olması üçün stres testlərinin edilməsi, ssenari analizlərinin olunması məqbul hesab olunur.

2.3. Müəssisənin maliyyə hesabatlarının nümunə ilə təhlili

Nəzəri olaraq qeyd olunanların bir müəssisənin göstəriciləri üzərindən təhlil edək. Aşağıda yeni fəaliyyətə başlamış “W.A” MMC-nin son beş il üzrə göstəriciləri təqdim olunur. Müəssisə qida məhsullarının distribütorluq fəaliyyəti ilə məşğuldur.

Cədvəl 1: Balans Hesabatı (min AZN-lə)

Balans Hesabatı	2017	2018	2019	2020	2021
Nəğd pul vəsaitləri	1,690	1,710	1,750	1,525	1,047
Debitor borcları	790	815	907	750	820
Əsas vəsaitlər	800	810	810	746	710
Mal-material ehtiyatları	590	600	610	520	570
Cəmi aktivlər:	3,870	3,935	4,077	3,541	4,147
Kredit öhdəlikləri və digər qısamüddətli borclar	590	608	620	713	650
Kreditor borcları	550	564	587	674	610
Digər öhdəliklər	320	350	370	154	487
Səhmdar kapitalı	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Bölüşdürülməmiş mənfəət	1,410	1,413	1,500	1,000	1,400
Cəmi öhdəliklər və kapital	3,870	3,935	4,077	3,541	4,147

Mənbə: Müəllif tərəfindən təqdim olunan nümunə müəssisə barədə göstəricilər

Cədvəl 2 : Mənfəət və Zərər Hesabatı (min AZN-lə)

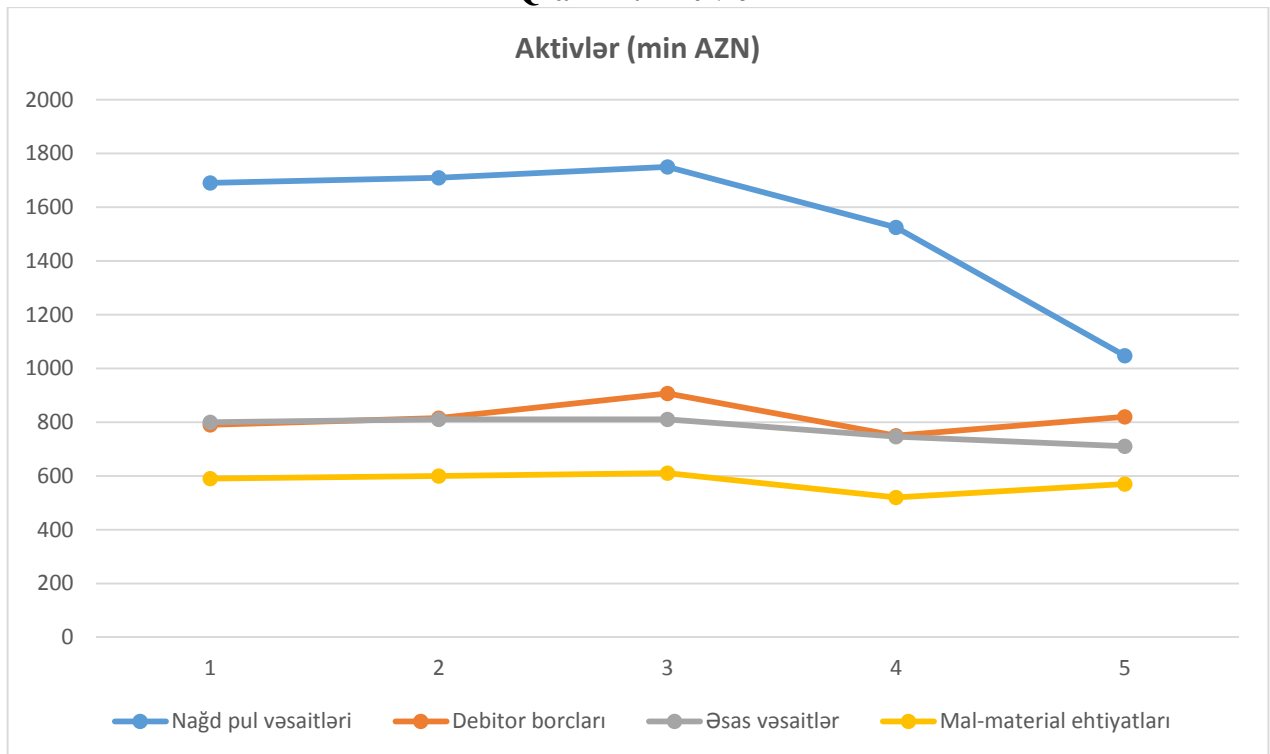
Mənfəət / Zərər Hesabatı	2017	2018	2019	2020	2021
Satış	2,400	2,500	2,620	3,050	5,013
Maya dəyəri	1,800	1,870	2,200	2,700	4,240
Ümumi mənfəət	600	630	420	350	773
Amortizasiya xərcləri	83	82	80	92	85
Ümumi və inzibati xərclər	130	119	112	130	145
Satış və reklam xərcləri	57	47	49	52	51
Digər gəlirlər	35	32	30	25	57
Vergidən əvvəlki mənfəət	295	350	209	51	435
Mənfəət vergisi	73	87	60	13	96
Xalis mənfəət	222	263	149	38	339

Mənbə: Müəllif tərəfindən təqdim olunan nümunə müəssisə barədə göstəricilər

Verilən nümunəni təhlil edərək son 5 ildə müəssisənin fəaliyyətində baş vermiş dəyişiklikləri müşahidə etmək olar. İlkin olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə hesabatlarına əsasən təhlil zamanı müqayisə olunan göstəricilər üzrə məbləğlər proporsional şəkildə uyğun olmalıdır. Belə ki, əgər 2020-ci il üzrə nəticələri müqayisə etmək istəyiriksə 2019 və ya 2021-ci illərlə müddət eyni olmalıdır. 2020-ci ilin ilk beş ayı ilə 2021-ci ilin ilk beş ayı və s. Digər bir məqam isə təhlil zamanı əmsalların analize daha düzgün yön verməsidir. Belə ki, nümunə kimi götürülmüş şirkətin beş il üzrə ümumi mənfəətini müqayisə etsək ən yüksək məbləğ 2021-ci ildə müşahidə olunmuşdur. Lakin əmsallar vasitəsilə təhlil etsək və ümumi mənfəət marjasının hər beş il üzrə hesablasaq bu göstərici ən yüksək 2019-cu ildə müşahidə olunmuşdur. Ümumi

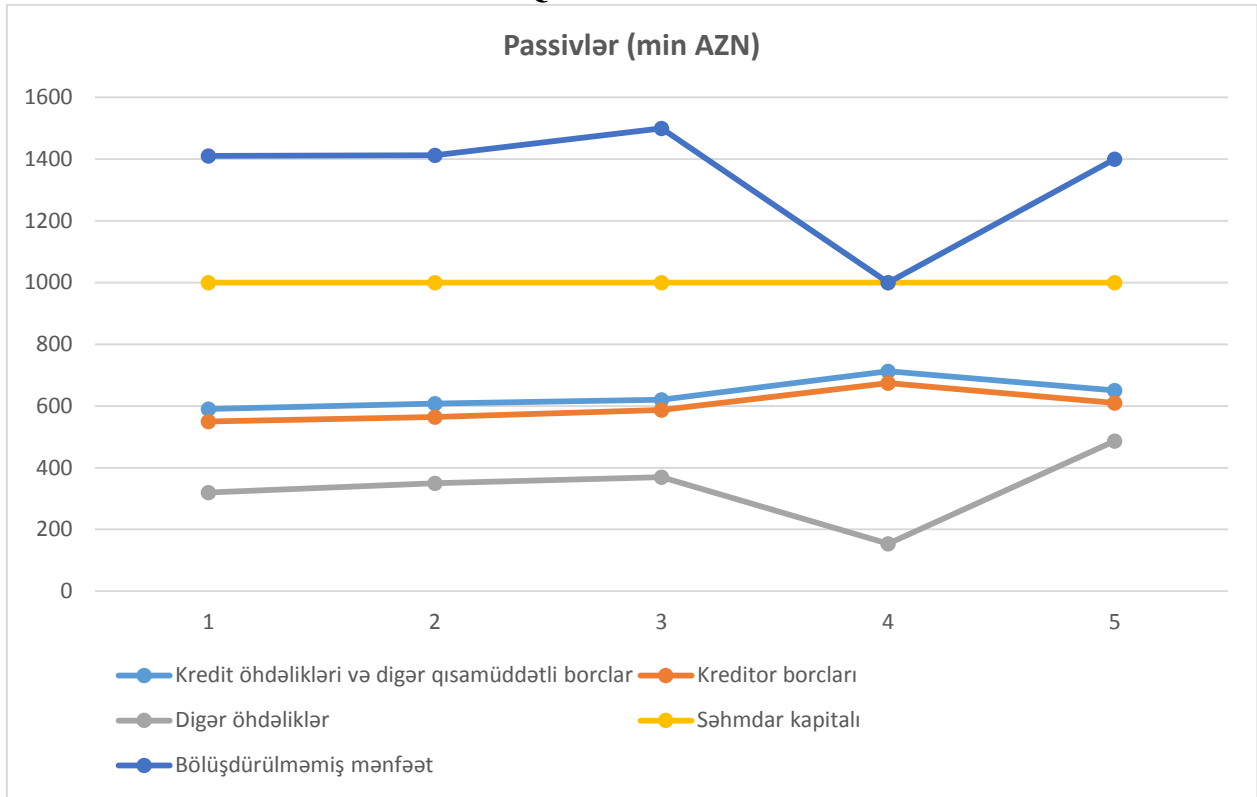
mənfəət marjası ilə təhlili davam etdirsək bu göstəricinin 2017 və 2018-ci illərdə 25%, 2019-cu ildə 16%, 2020-ci ildə 11%, 2021-ci ildə isə 16% olmuşdur. Göründüyü kimi, 2021-ci ildən artıq müəssisə keçmiş fəaliyyət göstəricilərinə doğru irəliləməyə başlamışdır. Xalis mənfəət marjası üzrə göstəricilər isə 2017-ci ildə 9.25, 2018-ci ildə 10.52, 2019-cu ildə 5.68, 2020-ci ildə 1.25, 2021-ci ildə 6.76 olmuşdur.

Qrafik 1: Aktivlər

Mənbə: Müəllif tərəfindən təqdim olunan nümunə müəssisə barədə göstəricilər

Qrafik 2: Passivlər

Mənbə: Müəllif tərəfindən təqdim olunan nümunə müəssisə barədə göstəricilər

Diaqramlardan vizual şəkildə görüldüyü kimi aktiv və passiv məbləğləri üzrə ən aşağı hədd 2020-ci ildə müşahidə olunmuşdur. Ümumi olaraq müəssisənin aktiv və passiv məbləğlərində keçmiş illərdə bir-birinə yaxın göstəricilər müşahidə olunmuşdur. 2020-ci ilin təsirlərindən sonra isə artıq 2021-ci ildə tendensiyanın müsbət istiqamətdə irəlilədiyi aydın görünür.

Balans hesabatının digər komponentləri ilə təhlili davam etdirsək nağd pul vəsaitlərinin həcmində ən yüksək nəticənin 2019-cu ildə müşahidə olunduğunu görə bilərik. Nağd pul axınlarının həcmi yüksək olması müəssisə üçün həm müsbət, həm də mənfi şəkildə qiymətləndirilə bilər. Belə ki, nağd pul vəsaitlərinin həcmi lazımi dərəcədə olması müəssisənin likvidliyinin yüksək olması və bunun nəticəsində öhdəliklərin ödənməsində çətinlik yaşamayacağı deməkdir. Lakin digər tərəfdən

yanaşsaq satış dövriyyəsi normal olan bir müəssisənin yüksək miqdarda nağd pul saxlaması düzgün qərar qəbuletmədə bəzi çətinliklərin mövcudluğundan xəbər verir.

Çünki yetəri qədər nağd vəsaiti olan müəssisə düzgün investisiya yatırımı edə, vəsaitini alternativ mənbələrə məsələn satışın və istehsalın diversifikasiyasına yeni növ məhsulların istehsalına və ya hazırda istifadə etdiyi texnologiyann inkişafına sərf edə bilər. Vəsait olduğu halda, bu addımlar atılmırsa bu müəssisənin gələcəkdə fəaliyyətində problemlər yarana biləcəyini, rəqiblərindən geridə qalma ehtimalı olacağını göstərir.

Verilmiş göstəricilərdən istifadə edərək likvidlik əmsallarının təhlilini aparaq. İlk olaraq cari likvidlik əmsalları üzrə göstəriciləri müəyyən edək. 2017-ci ildə cari likvidlik əmsalı 2.7, 2018-ci ildə 2.66, 2019-cu ildə 2.07, 2020-ci ildə 2.01, 2021-ci ildə isə 1.93 olmuşdur.

Nağd pul vəsaitlərinin son 5 ildə ən yüksək göstəricisinin 2019-cu ildə olduğunu görürük. Əlavə olaraq cari likvidlik, ani likvidlik əmsallarını hesablasaq həmçinin, ən yüksək nəticə 2019-cu ildə olacaqdır.

Ani likvidlik əmsalının hesablanması zamanı isə cari aktivlərin tərkibindən müəssisənin mal-material ehtiyatları çıxılır və nəticə əldə olunur. Bu hesablamağa uyğun olaraq, 2017-ci ildə müəssisənin ani likvidlik əmsalı 2.18, 2018-ci ildə 2.15, 2019-cu ildə 2.2, 2020-ci ildə 1.64, 2021-ci ildə isə 1.48 olmuşdur. Buradan da görüldüyü kimi pandemiyanın təsirləri özünü aydın şəkildə əks etdirir. 2021-ci ildə likvidliyin daha aşağı olmasının digər bir səbəbi isə şirkətin nağd pul vəsaitləri ilə bağlı siyasətində olan dəyişikliklə əlaqədar olmuşdur. Çünki, qeyd etdiyimiz kimi, aktivlərin çox hissəsinin nağd vəsait kimi saxlanması effektiv hesab olunmur. Həmin məbləğlərin bir hissəsinin investisiya və s. kimi fəaliyyətə cəlb olunması müəssisə üçün daha faydalı olacaqdır.

Digər maliyyə hesabatı isə pul axınlarının hərəkəti barədə hesabatdır. Müəssisənin ödəyicilik qabiliyyəti yalnız onun pul axınları haqqında hesabatdakı göstəricilərlə müəyyən olunur. Belə ki, mənfəət və zərər haqqında hesabatda müəssisənin satış dövriyyəsinin həcmnin yüksək olduğunu görə bilərik. Balans hesabatında aktivlərin həcmnin yüksək olduğunu görə bilərik. Lakin müəssisənin öhdəlikləri üzrə ödəyicilik qabiliyyəti yalnız nağd vəsaitlərin həcmi ilə aydınlaşdırıla bilər. Çünki, satışların həcmi böyük olsa da satışlar nağd həyata keçirilməyə bilər, aktivlərin həcmi satış hesabına artsa da debitor borclarının artımı müşahidə oluna bilər. Bu isə müəyyən hallarda likvidlik riskinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Müəssisənin nağd pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi və yaxşılaşdırması istiqamətində müəyyən yanaşmalar mövcuddur ki, müəssisələr bu üsullardan istifadə edərək öz dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə nail olurlar. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- müəssisələri tərəfindən normalaşdırmanın təkmilləşdirilməsi
- istehsalın intensivləşdirilməsi
- məhsulları material tutumunun nisbətən aşağı salınması
- satıcı ilə alıcı təşkilatlar arasında daimi və optimal əlaqələrin qurulması

Balans hesabatının digər bir komponenti debitor borclarıdır. Debitor borcları adətən qısamüddətli aktivlərə aid edilir. Bu məbləğlər şirkətin ticarət fəaliyyəti nəticəsində yaranmış məbləğlərdir ki, müştərilərin müəyyən olunmuş müddət ərzində ödəməsi gözlənilir. Bu komponent satışlarla sıx əlaqəlidir. Debitor borcların yüksəlməsi iki səbəbdən mümkün ola bilər. Müəssisənin satışlarının həcmnin artması (satışları artdıqda tərkibində olan kredit satışları da artacaqdır), və müştərilərin vəziyyətinin pisləşməsi. Müəssisələr banklara kredit üçün müraciət etdikdə də debitor borcları xüsusi təhlil olunur. Debitor borclarının ödənmə tezliyi, portfeldə hansı müştərilərin

olması və s. Çünki debitor borclarının yüksək məbləğinin bir müştəridə cəmlənməsi konsentrasiya riski yaradır və gələcəkdə baş verə biləcək defolt hallarında şirkətin böyük məbləğdə debitor borclarının olması problem yaradır.

Əsas vəsaitlərlə bağlı qeydə gəldikdə isə müəssisənin əsas vəsaitlərinin həcmində artım və ya azalmanın yeni əsas vəsaitlərin alınması və ya istifadənin dayandırılmasından başqa bir səbəbi – amortizasiya siyasətində dəyişikliyin olması ola bilər. Bəzən isə icarə olaraq istifadə olunana torpaq, tikili və avadanlığın bir müddət sonra alınması və ona amortizasiya hesablanmasıyla əsas vəsaitin qalıq dəyərindəki fərqi balans hesabatında, amortizasiya xərclərindəki fərqli məbləği isə mənfəət və zərər haqqında hesabatda görə bilərik.

Müəssisənin öhdəliklərinə gəldikdə isə, kreditor borcları və ticarət və kredit borcları müəssisənin ödəyicilik qabiliyyətinin hesablanmasında istifadə olunur. Bu göstəricilər nəticəsində borca xidmət əmsalı, faizə xidmət əmsalı kimi müəssisənin ödəyicilik qabiliyyətini müəyyən etməyə kömək olan göstəricilər hesablanır.

Mənfəət və zərər haqqında hesabatla gəldikdə isə maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin burada faydala biləcəkləri əsas göstəricilər ümumi mənfəət marjası, xalis mənfəət marjası, əməliyyat mənfəət marjası və s.dir. Nümunə kimi göstərdiyimiz şirkətdə 5 il üzrə xalis mənfəətin böyükdən kiçiyə sıralaması ilə xalis mənfəət marjasının sıralaması üst-üstə düşür.

Digər gəlirlərə açıqlama olaraq bir nümunə göstərə bilərik. Belə ki, müəssisənin əsas vəsaitləri bildiyimiz kimi periodik olaraq amortizasiya hesablanaraq qalıq məbləği tapılır. Əsas vəsaitlərin dəyərləndirilməsində yenidən qiymətləndirilmə və s. baş veribsə və yenidən qiymətləndirilmiş əsas vəsait satılmışsa, o zaman əldə olunmuş gəlir digər gəlirə aid edilir çünki satış fəaliyyəti ilə əlaqəsi yoxdur.

Ümumi olaraq pandemiyanın təsirlərinin daha kəskin hiss olunduğu 2020-ci ilin nəticələri üzərindən təhlil aparsaq, müəssisənin kreditor borclarının artdığını görə

bilərik. 2020-ci ildə baş verən qapanmalar, qadağalar səbəbindən satışların həcmində müşahidə olunan artım gözləniləndən daha aşağı olmuşdur. Kreditor borclarda artım müşahidə olunmasının bir səbəb olaraq satışların artmasıyla əlaqəli olaraq təchizatçılara olan borclanmanın artması kimi izah oluna bilər. Digər yanaşmayla isə debitorların borclarını ödəməkdə çətinlik çəkməsi bu səbəbdən şirkətdə nağd pul vəsaitlərinin həcmnin azalması və şirkətin öz növbəsində təchizatçılara və digər borcalanlara öhdəliklərinin artması və ödəmə müddətinin uzanması ilə nəticələnir.

Müəssisənin aktivlərinin və kapitalının nə qədər effektiv istifadə olunduğunu müəyyən etmək üçün də maliyyə əmsallarından istifadə edə bilərik. Bu əmsallar arasında daha sıx istifadə olunanlar aktivlərin gəlirlilik əmsalı və kapitalın gəlirlilik əmsalıdır. Bu əmsalların köməyi ilə investorlar müəssisəyə kapital qoyuluşunun düzgün qərar olub-olmadığını müəyyən edə bilərlər.

III FƏSİL. COVID-19 PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ QƏRARLARININ QƏBUL MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. İnkişaf etmiş ölkələrdə pandemiya şəraitində maliyyə qərarlarının qəbulu təcrübəsi

Pandemiyanın tibbi təsirlərindən əlavə olaraq maliyyə sistemində birjalarda durğunluq, makroiqtisadi səviyyədə iqtisadiyyatda daralma, maliyyə sistemində sabitliyin aşağı düşməsi dalğalanmalar yaşanması, uçot dərəcəsində dəyişiklik kimi neqativ təsirləri olmuşdur. Pandemiyanın bütün dünyanı təsir dairəsinə salması hamını vəziyyətdən ən az zərərlə çıxış yolu tapmağa və ya mövcud vəziyyətə hansı yolla uyğunlaşmağın mümkün olacağını müəyyənləşdirməyə vadar edirdi. Pandemiyanın hansı müddətə davam edəcəyinin müəyyən olmaması qərar qəbulu prosesində müəyyən çətinliklər yaratmışdır.

Pandemiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsirinin 2008-ci il maliyyə böhranı zamanı olduğu kimi darlaşdırıcı iqtisadi təsiri olmuşdur. Lakin müddət ərzində iqtisadiyyatda kiçilmə yəni müəssisələrin fəaliyyətinə pandemiyanın neqativ təsirlərinə gəldikdə müəyyən fərqlər olduğu aydınlaşır. Belə ki, bu dövəmdə heç də bütün biznes strukturlarında neqativ yöndə dəyişikliklər olmamışdır. Məsələn aviasiya sahəsində sərhədlərin bağlı olması səyahətlərin ləğv olunması səbəbiylə uçuşların dayanması və fəaliyyətdə fasilələr mənfi yöndə pandemiya təsirləri kimi aydın anlaşıla bilər. Tibb sahəsində, daha doğrusu tibbi məhsulların, dərman preparatlarının istehsalı və satışı iqtisadiyyatında artım müşahidə olunmuşdur. Bu sıraya telekommunikasiya, internet xidmətləri kimi sahələri də əlavə edə bilərik. Hansı ki, kütləvi olaraq küçəyə çıxma qadağası olduğu dövrlərdə əhalinin istifadə etdiyi əsas xidmət növləri olmuşdur.

Bununla əlaqədar olaraq səhm bazarında dinamikada dəyişiklik tibbi, telekommunikasiya kimi sahələrin səhmlərinə marağın artması və buna uyğun olaraq həmin şirkətlərin səhm qiymətlərinin artması yönündə olmuşdur.

Son 23 ildə dünyada baş verən üç böyük böhran 90-cı illərin ikinci yarısında Asiya və Rusiya böhranı və 2008-ci il global maliyyə böhranı təkcə maliyyə institutlarına deyil, həm də real sektor biznesinə böyük ziyan vurdu. Asiya və Rusiya böhranları risklərin idarə edilməsinin nə üçün vacib olduğunu sorğulasa da, 2008-ci il maliyyə böhranı mövcud risk idarəetmə alətləri ilə törəmə risk məsələlərinə nəzarət etməyin çətin olduğunu ortaya qoydu.

Bu il ortaya çıxan Covid-19 epidemiyası maliyyə böhranı olmasa da, təsirləri baxımından tarixin ən böyük iqtisadi böhranlarından birinə çevrilmək ərəfəsindədir. 2008-ci ildən sonrakı və hələ də yaddaşlarımızda təzə olan böhran dövründə bir çox şirkət böyük mərkəzi bankların rəhbərliyi altında bazarlara təqdim edilən yüksək likvidlik sayəsində sağ qaldı. Sıfıra yaxın və ya mənfi faiz dərəcəsi praktikaları daha çox monetar genişlənmə siyasətinə yönəldilib, eyni zamanda bir çox səmərəsiz müəssisələri ayaqda saxlayır. Bu müəssisələr bir çoxu kapital strukturlarının qeyri-kafi olmasına və aktiv keyfiyyətinin aşağı olmasına baxmayaraq, verilən dəstəklə sağ qalmağı bu dövrdə sağ qalmağı bacarmışlar. Lakin bu şirkətlərin bir çoxu özünü yeniləyə bilmədiyi üçün ya müflis olmuş və ya bazarda rəqabət üstünlüklərini itirərək kiçilmişlər.

Yaddaşımızda təzə olan bu məlumatları bir kənara qoysaq, pandemiya sonrakı vəziyyətin 2008-ci il maliyyə böhranından daha çətin olduğunu söyləməliyik. Yaşadığımız pandemiya zamanı, keçmişdə olduğu kimi, bir çox ölkədə likvidliyin görünməmiş səviyyədə yəni yüksək dərəcədə təmin edilməyə çalışılmışdır.

Dövr ərzində bir çox mərkəzi banklar limitsiz likvidlik verməyə davam edəcəklərini açıqlamışlar. Ancaq keçmişdən öyrəndiyimiz dərslərə görə, heç də hər şey ucuz likvidlikdən ibarət deyil. Bu gün bir çox müəssisə balansının passiv tərəfini aşağı qiymətə maliyyələşdirir. Bu maliyyələşmə dəstəyinin qısamüddətli davam edəcəyini nəzərə alsaq, bu müddət bitdikdən sonra bizneslər öz ayaqları üzərində dayanmalı olacaqlar. Mühasibat balansının idarə edilməsinin dəyişməz qaydalarından biri passiv

tərəfi mümkün qədər aşağı xərclə maliyyələşdirmək və investisiyanı aktiv tərəfdə yüksək gəlir gətirəcək maddələrə yatırmaqdır. Bu qayda növbəti dövrdə də davam edəcək. Bununla belə, pandemiya və post pandemiya dönəmində maliyyə idarəçiliyi baxımından keçmişdə sərfəli olan maddələrin dəyişdirilməsi ehtimalı çox yüksəkdir.

Bu dövrdə ölkə iqtisadiyyatında fəaliyyət dövrünün və sosial strukturun əsasını təşkil edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bir tərəfdən istehsal etməklə, digər tərəfdən isə mövcud konyukturada yaşamaq uğrunda mübarizə aparmaqda davam edir. Qlobal bazarda sərhədlər qaldırılır və informasiya texnologiyaları rəqabət mühitini sərhədlərdən kənara çıxarır fərqli təcrübələrin bir-birinə inteqrasiya olunmasına şərait yaradır.

Müəssisələr qlobal bazara çıxdıqları şəraitdə dünyanın demək olar ki, bütün bazarlarında yer almaq imkanı ilə heç vaxt tanımadığı oyunçularla rəqabət aparmalı olurlar. Buna paralel olaraq, rəqabət apara bilməsələr belə həmin təcrübələrdən yararlanaraq inkişaf əldə edirlər. Rəqiblərin indi daha güclü olması və öyrənən təşkilatların güclənməsi və bazarlarda görünməsi qlobal bazarda qlobal rəqabəti də özü ilə gətirir.

Maliyyə səmərəliliyinin lazımi səviyyədə saxlanılması üçün nəzərdə tutulan strategiya mümkün qədər az resursdan istifadə etməklə müəyyən həcmdə fəaliyyət və ya satışı həyata keçirməkdir. Məqsəd firmanın maliyyə səmərəliliyi vasitəsilə daha çox mənfəət əldə etməsidir. Ölkəmizdə böhran dövründə inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə maliyyə xərclərinin çox yüksək olması daha az resurs istifadə edərək daha çox satış həcminə çatmağın əhəmiyyətini artırır.

Maliyyə səmərəliliyi anlayışı biznes aktivlərinin istifadəsində səmərəliliyin ölçüsü kimi şərh edilən - aktiv dövriyyəsi ilə sinonim olaraq istifadə olunur. Müəssisələrdə aktivlərin dövriyyə sürətinin artması maliyyə səmərəliliyinin yüksəldiyini, aktivlərin dövriyyə sürətinin azalması isə maliyyə səmərəliliyinin aşağı düşdüyünü göstərir, çünki

aktivlərin dövriyyə dərəcəsi şirkətin cari aktivlərindən nə qədər səmərəli istifadə etdiyini göstərir.

Ümumilikdə müəssisənin aktivlərinin dövriyyə dərəcəsini müəyyən etmək üçün müəyyən dövr ərzində həyata keçirilən satışlar qeyd olunan satışı həyata keçirmək üçün müəssisə tərəfindən qoyulmuş ümumi aktivlərlə müqayisə edilir. Satışları investisiya etdiyi aktivlərlə müqayisə etmək, satışların biznesin aktivləri üçün nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyən etməyə imkan yaradır. İqtisadiyyatda maliyyə səmərəliliyini artırmadan problemlərin həlli yollarını tapmaq çətinidir.

Müəssisələrin real uğuru mənfəət normaları mənfi olmamaq şərti ilə maliyyələşdirmə tələblərini və maliyyələşdirmə xərclərini azaltmaq üçün onların dövriyyə sürətinin artırılmasından asılıdır. Bu təcrübəyə misal olaraq inkişaf etmiş ölkələrdən ABŞ-ı göstərə bilərik. PWC tərəfindən böhran dövrü ərzində Amerikanın 449 istehsal və xidmət müəssisəsi üzərində apardığı araşdırmaya görə, bu müəssisələr əməliyyatlarında və istehsal proseslərində daha az aktiv istifadə edərək maliyyə səmərəliliyini artırmaq üçün çox şüurlu hərəkət edirlər.

Bu dövrdə beynəlxalq təcrübədə müəssisələrin maliyyələşməsi təcrübəsinə gəldikdə əsas mənbə banklar və digər maliyyə institutları olmuşdur. Buna görə də bankların fəaliyyəti, kredit verilməsi zamanı diqqət yetirilən məqamlarla bağlı müəssisələr tərəfindən araşdırma aparılması mütləq idi.

Çünki, bankların aktivləri daxilində kreditlərin payı çox böyükdür, hətta bankçılıqda risk və aktivlərin idarə olunmasında ən əhəmiyyətli məqam kredit portfelinin idarə edilməsidir. Kredit və ya digər sahələrə maliyyə investisiyaları zamanı yaranan əsas məbləğ və ya faiz məbləği ilə bağlı gecikmələr, həmin kreditlərin vaxtı keçmiş kredit kimi qeydiyyatına alınması həmin məbləğdə aktivin sağlamlığı ilə bağlı dəyişikliklər olunmasına gətirib çıxarır. Daha sonar bu məbləğlər problemlə kreditlərə çevirildikdə onların mümkün hallarda restrukturizasiyası prosesinin bank üçün zərərləri, bu

mərhələdən sonar yenidən ödənilmədikdə həmin kreditlər üçün ehtiyat yaradılması prosesi və ümitsiz aktiv kimi sonda xərc hesabına silinməsinə nəzərə alsaq düzgün təhlil olunmadan verilmiş hər bir kredit bank üçün faktiki zərər təşkil edir.

Beynəlxalq təcrübəni və inkişaf etmiş ölkələri bir kənara qoyub ölkəmizin iqtisadi vəziyyətinə daha çox uyğun olan ölkələrin təcrübəsindən bəhs etsək inkişaf etməkdə olan ölkələrdən nümunə götürə bilərik. Maliyyə və bankçılıq sahəsində rəqəmsallaşma meyilliyi daha yüksək olsa da qonşu ölkə olduğu üçün Türkiyə nümunəsi ilə davam edə bilərik. Türkiyədə pul və kapital bazarları kifayət qədər inkişaf etməyib. Bu səbəbdən istər ölkə daxilində, istərsə də xaricdə keçmiş maliyyə böhranları qiymətləndirildikdə, müflisləşmiş, fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalan və ya bəzi dövrlərdə gəlirlilik göstəriciləri kəskin şəkildə aşağı düşmüş bankların hamısında əsas problem, ilk növbədə, bazar riskidir.

Faiz dərəcələrində və valyuta məzənnələrində baş verən dəyişikliklər və bununla bağlı likvidliyin kifayət qədər dəqiq və səmərəli şəkildə idarə edilməsi bu risklərin yumşaldılması üçün əsas diqqət ayrılmalı sahələrdir. Krizis dövrlərində bazarda baş verən dəyişikliklərdən həmin risklərin effektiv idarə olunmadığı görünür. Məsələn, 2000-2001-ci illərdə ölkədə yaşanan maliyyə böhranları nəticəsində bir çox banklar müflis olmuş, bəzi banklar birləşməli olmuş, iri bankların gəlirliliyi aşağı düşmüş, bir çox banklara, o cümlədən dövlətə kapital dəstəyi verilmişdir. Banklar dövlət tərəfindən həyata keçirilən restrukturizasiya proqramı ilə ayaqda qala bilmişlər.

Bankların maliyyə fəaliyyətinin (gəlirliliyinin) yüksəldilməsi, onların fasiləsizliyinin təmin edilməsi və bazar dəyərinin yüksəldilməsi üçün bu cür risklər, o cümlədən əməliyyat riskləri dəqiq müəyyən edilməli, nəzarət edilməli və idarə edilməlidir.

Bu çərçivədə kredit riski bankların bazar riski və likvidlik riskindən sonra ən əhəmiyyətli risk faktorudur. Kredit riskinin artması, yəni bank balansında vaxtı keçmiş

və ya problemlı kreditlərin olması həm banka, həm bank sisteminə, həm də ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir.

Bu cəhətdən bank sistemində ən mühüm problemlərdən biri də bank aktivlərinin ən mühüm hissəsini təşkil edən kreditlərdə kredit keyfiyyətinin pisləşməsidir. Bu səbəbdən kredit portfelindəki kreditlərin ödənmə tezliyi, həmin şirkətlərin maliyyə vəziyyəti kredit rəsmiləşdirildikdən sonra belə daim nəzarətdə saxlanılır.

Kredit riskinin yaranma vəziyyəti krediti alanın kredit müqaviləsində göstərilən kredit faizini, hissə-hissə və ya əsas borcunu ödəyə bilmədiyi və ya öhdəliyini yerinə yetirə bilmədiyi vəziyyətdir. Kredit istifadəçisinin öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ümumi iqtisadi şərtlər, kreditin verilməsi şərtləri, kreditin dəyəri və ya kreditin müddəti kimi səbəblərə görə ödəməkdə çətinlik çəkdiyi vəziyyətlə bağlı ola bilər.

Bankların kredit əməliyyatları təkcə biznes strukturlarına verilmiş kredit məbləğləri deyil. Şirkətlər tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızların (istiqrazların, maliyyə veksellərinin və s.) alınması, nağdsız öhdəliklər, zəmanət məktubları, əks-zəmanətlər, akkreditivlər, qarantiyalar, svoplar, opsiyonlar və digər fyuçerslər də kreditdir və kredit riskləri yaradan sinfə daxildir. Sadalananlar arasında kreditlərə daha yaxın olan akkreditiv və qarantiyalardır. Bəzi hallarda akkreditiv və qarantiya öhdəliklərinin ödənilməsində çətinlik yaşanırdıqda bu məbləğlər həmin müştərinin adına kredit kimi rəsmiləşdirilir.

Digər tərəfdən, banklarda risk konsentrasiyası kredit riski çərçivəsində qiymətləndirilməlidir. Riskin konsentrasiyası borclunun və ya qrupun risk məbləğinin həddindən artıq yüksək olması halında bankın əməliyyatlarına və ya gəlirliliyinə mənfi təsir göstərə bilməsi və ya borclunun və ya qrupun etibarını itirməsi və ya öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında yüksək itkilərə səbəb ola bilər. Çünki portfelin bir qrup müştəri üzərində cəmlənməsi həmin müştərini maliyyə və ya iqtisadi

vəziyyətində çətinlik yaranması şəraitində portfel üçün təhlükə yaratması qaçınılmazdır.

Kredit riskinin idarə edilməsinin məqsədi bankın məruz qala biləcəyi kredit riskini idarə etməklə bankın fəaliyyətini və gəlirini maksimum dərəcədə artırmaqdır. Bank işində kredit riskinin idarə edilməsi bank orqanları tərəfindən ən çox vurğulanan, müşahidə edilən və tənzimlənən sahələrdən biridir. Bazel I, II, III kapital adekvatlığı çərçivəsi ilə maliyyə sisteminin təhlükəsizliyini artırmaq və banklar arasında rəqabət bərabərliyini təmin etmək məqsədilə banklarda kredit riskinin ölçülməsi üçün tədbirlər görülmüş, banklara müraciətlər edilmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin (İEÖ)-lərin pandemiya dövründə müəssisələrə təqdim etdiyi şərtlər:

Bu ilin birinci rübünün sonundan etibarən bütün dünyada təsirli olan pandemiya ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatlarının, xüsusən də bank sektorunun möhkəmliyini sınaqdan keçirməyə imkan vermişdir. Hökumətlər sağlam əhali ilə sağlam iqtisadiyyat arasında seçim etmək kimi çətin dilemma ilə üzləşmiş, ev təsərrüfatlarının gəlirləri aşağı düşmüş iqtisadiyyatda müəyyən daralmalar müşahidə olunmuşdur.

Bu dövrdə iqtisadi fəallığı dəstəkləmək üçün hökumətlər tərəfindən bütün seqmentlərə iqtisadi yardımlar edilmiş, mərkəzi banklar monetar genişlənmə ilə iqtisadi daralmayı yavaşlatmağa çalışmış, ən əsası isə bank sektoru, xüsusilə dövlət bankları, iqtisadi fəallığı dəstəkləməyə çalışmışdır. Bu dövrdə bankların kredit dəstəyi və ödənişləri asanlaşdıran tədbirlər iqtisadi daralmanın ləngiməsində mühüm rol oynamışdır.

Banklardan əldə olunan kredit hesabına maliyyələşmə zamanı nəzərə alınmalı məqamlar:

Maliyyə menecerlərinin düzgün zamanda, düzgün formada kapital cəlbini təmin etməsi qeyd olunmuşdu. Müəssisələr tərəfindən ən çox istifadə olunana maliyyələşmə

metodu olan kreditləşmədə müəssisənin qiymətləndirildiyi bir neçə meyar var. Xarici ədəbiyyatlarda “5C kredit analizi” kimi qəbul olunur. Bəzən banklar bu siyahıya özləri müxtəlif indikatorlar əlavə edərək 6C, 7C olaraq analizi genişləndirirlər. Bu analiz vasitəsilə müəssisənin hansı göstəriciləri qiymətləndirilir. İlk olaraq müəssisənin xarakteristikası qiymətləndirilir. Bura keçmiş kredit öhdəlikləri, gecikmədə olan kreditlərinin olub-olmaması, hal-hazırda olan öhdəlikləri barədə hesabat. Növbəti göstərici isə müəssisənin ödəyicilik qabiliyyəti barədə məlumatı əks etdirir. 4cü punkt olaraq müəssisənin ehtiyacı olan maliyyə vəsaiti qarşılığında təklif etdiyi girov, zəmanət barədə məlumat əks olunur. Növbəti göstərici olaraq kreditor tərəfindən müəssisəyə təklif olunana məbləğ üçün müəyyən olunmuş faiz məbləği, ödəmə şərtləri və s. barədə məlumat əks olunur.

Avstraliya

Federal Hökumət özəl şirkətlərin maliyyə ehtiyaclarını dəstəkləyən və 66 milyarddan çox öhdəliklə insanları məşğulluqda saxlayan bir sıra iqtisadi və biznesin davamlılığı yönündə tədbirləri həyata keçirmişdir. O, qeyri-kommersiya təşkilatlarına və dövriyyəsi 50 milyon Avstraliya dollarından az olan kiçik bizneslərə 100.000 AUD-a qədər vergisiz nağd ödənişlər və uyğun şirkətlər üçün minimum 20.000 AUD ödənişi elan etdi. Federal Hökumət həmçinin 250.000 ABŞ dollarına qədər təminatlı kreditlərə 3 ilə qədər zəmanət vermişdir. Özəl şirkətlərin pul vəsaitlərinin hərəkətini idarə etmələrinə kömək etmək üçün vergi güzəştləri edilmiş, mövcud və yeni investisiyalar üçün əlavə vergi endirimləri olunmuşdur. Şirkətlərə biznes vergisi ödənişlərini ən azı 4 ay təxirə salmağa icazə verilmişdir.

Yaponiya

Tokio vergi orqanları, ilin ortasında bağlanan müəssisələr istisna olmaqla, qalan müəssisələr üçün biznes vergilərinin ödənilməsi üçün müddətin artırılacağını açıqladı. Ümumilikdə təxminən 20 milyard dollarlıq kiçik və orta biznes kredit proqramları

başladılmış, məhsuldarlığa subsidiyalar İT alətləri kimi səmərəliliyin artırılmasına səbəb olan təşəbbüslərə önəm verilmişdir. Potensial subsidiya məbləğləri 300,000 ilə 4,5 milyon yen arasında dəyişmişdir. Keçən illə müqayisədə satışlarında 5%-20% azalma yaşayan şirkətlərə də maliyyə dəstəyi verilmiş, bu hallarda götürülmüş məbləğin 80%-100% məbləğində kredit zəmanəti verilə bilərdi.

Cənubi Koreya

İllik gəliri 60 milyon KRV(Cənubi Koreya Vonu)-dən az olan müəssisələr üçün ƏDV-dən azadolma tətbiq edilmiş, bundan əlavə, kiçik və orta biznesə xüsusi maliyyə dəstəyi artırılmış və biznes əmlak vergiləri 50 faiz azaldılmışdır

Amerika Birləşmiş Ştatları

Biznes strukturlarına, bələdiyyələrə kreditlər, kredit zəmanətləri və likvidlik üçün 500 milyard dollarlıq İqtisadi Sabitlik Fondu tərəfindən vəsait ayırılmışdır. Vəsaitlər müəssisələrə daha çox yardım göstərmək üçün cəlb olunmuşdur. Fond tərəfindən aviaşirkətlər üçün vəsait ayırılmışdır.

Kiçik biznes kreditlərinə zəmanət və qrantlar üçün 349 milyard ABŞ dolları ayırılmışdır.

Fiziki şəxslərə 500 milyard ABŞ dolları məbləğində birbaşa ödənişlər və digər vergi müddəaları, o cümlədən yeni işçi saxlama vergisi krediti daxil olmaqla, fiziki şəxslər və müəssisələr üçün təmin etmək imkanı yaradılmışdır.

Dörd ay ərzində hər bir nəfər üçün həftədə 600 ABŞ dolları daxil olmaqla gücləndirilmiş və genişləndirilmiş işsizlik müavinətləri təminatı verilmişdir.

İpoteka ödənişlərində güzəşt müddətinin tətbiqi

Tələbə krediti ödənişlərinin müddətində ödəyicilərə əlavə müddət möhlət verilmişdir.

3.2. Maliyyə qərarlarının qəbulu prosesinin pandemiya şəraitinə uyğunlaşdırılması

Bu periodda müəssisələrdə maliyyə qərarlarının verilməsinin təkmilləşdirilməsi, yeniliklərin edilməsi üçün ilkin mərhələ müəssisənin pandemiya öncəsi və pandemiya dönmündəki fəaliyyətini və vəziyyətini müqayisə etməkdir.

Bunun üçün ilkin olaraq maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti barədə düşünmək və çatışmazlıqları bərpa etmək vacibdir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün mühüm başlanğıc amillərdən biri biznesin davamlılığı əsasının mövcudluğudur. Bu konsept biznesin fəaliyyətinin bir ildən daha uzun müddətə davam edəcəyinə təminat verilməsi haqqındadır.

Pandemiya prosesində biznesin davamlılığı fərziyyəsinin davam edib-etməməsi ilə bağlı narahatlıqlar və qiymətləndirmələr əsasən biznesin likvidlik-pul vəsaitlərinin hərəkəti görünüşü ilə həll olunur. Bu baxımdan, həm qeyri-müəyyən vaxtlarda, həm də pandemiya prosesində maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün əsas olan biznesin davamlılığının qiymətləndirilməsində nəzərə alınan məsələlər beş mərhələdə həll edilə bilər.

- Müşahidə olunan biznes təsirinin və əməliyyat pozuntularının dərəcəsi
- Qısa müddətdə nağd pul və ya likvidlik əldə etmək imkanları
- Hazırda biznesin fəaliyyəti üçün mövcud olan cari pul vəsaitləri
- İşin davamlılığının davam etdirilməsi üçün görüləcək digər tədbirlər
- Müəssisənin qısa müddətdə pul vəsaitlərinin xaric edilməsini və xərclərini idarə etmək bacarığı

Bunun üçün ən effektiv yollardan biri xərclərin uçotunun aparılmasıdır. Balə ki, bu yolla maliyyə menecerləri müəssisənin kapitalının istifadəsi və bölüşdürülməsinin effektiv aparılma dərəcəsinin , istehsal fəaliyyətini illər üzrə müqayisə edərək müddət ərzində inkişafın hansı səviyyədə olduğunun, istehsala çəkilən xərclərin effektivliyinin,

mənfəətlilik səviyyəsinin artıb –artmadığının müəyyənləşdirilməsi mümkün olur. Dövriyyə kapitalının təhlili likvidlik və gəlirlilik arasındakı əlaqəni müəyyən edir. Bu analiz biznesin borclarının ödənilməsi, fəaliyyət həcmnin artırılması və rəqib müəssisələr üzərində üstünlük əldə edilməsi ilə sıx bağlıdır və biznesin gəlirlilik və likvidlik kimi məqsədlərinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Dövriyyə kapitalının təhlilinin xərclərin uçotu sisteminin inkişafına töhfə verməsi üçün dövriyyə aktivləri, qısamüddətli öhdəliklər, ümumi və xalis dövriyyə kapitalı nəzərə alınmalıdır.

Xərclərin uçotu aparılan zaman təkcə müəssisənin dövriyyə vəsaitləri yəni mal-material ehtiyatlarının, likvid aktivlərinin deyil əsas vəsaitlərinin də uçotu aparılır və maliyyə menecerlərinə bu xərclərlə bağlı məlumat verilir. Xüsusilə pandemiya dövründə əsas vəsaitlərlə bağlı xərclər xüsusi diqqət yetirilməli məqamlardan olmuşdur. Bu məsələylə bağlı olaraq həm pandemiyanın fəaliyyətinə müsbət, həm də mənfə təsir göstərdiyi müəssisələr üzərindən nümunə ilə davam edə bilərik. Pandemiya dönməndə məhsullarına tələbat artıb sahələrdən başlıcası əzcaçılıq olmuşdur. Nümunə üçün məhsullarına tələbat artmış bir əzcaçılıq şirkətini götürək, artan tələb qarşılığında daha çox məhsul bazara çıxarmalıdır. Müəssisənin istehsalat xidmət edən əsas vəsaitlərinin istehsal gücünün sayının az olması və ya digər səbəblərdən lazımı səviyyədə olmaması hədəflərə çatmağa mane olur. Bu halda müəssisə yeni əsas vəsaitlər almaq barədə qərar qəbul edəcəyi halda istehsal prosesində gecikmələr olacaqdır. Çünki, yeni təchizatçı tapmaq, əsas vəsaiti alacaq maliyyə vəsaitinin təmin olunması müəyyən müddət alacaqdır. Bu kimi hallarda əsas vəsaitin alınması deyil, icarəyə götürülməsi daha effektiv nəticə verəcəkdir. Aydın məsələdir ki, pandemiya bitdikdən sonra həmin müəssisələrin məhsullarına tələb hazırki kimi olmayacaq və istehsalın həcmi bu səbəbdən aşağı düşəcəkdir və istehsal üçün istifadə olunan həmin əsas vəsaitlər istifadəsiz qalacaqdır və həmin vəsaitlərin alınmasına xərclənən məbləğ ölü kapital sayılacaqdır. Bu kimi hallarda müəssisələrin öz tələblərini ödəmək üçün əsas vəsaitləri icarəyə götürməsi ən optimal variant hesab olunur.

Maliyyə vəziyyətində pandemiya səbəbindən çətinlik çəkən müəssisələrdə isə fərqli səbəblərdən əsas vəsaitlərə ehtiyac ola bilər. Bu səbəblərdən biri olaraq daha müasir texnoloji avadanlıqlara ehtiyac duyulmasını göstərə bilərik. Bu halda maliyyə menecerləri istehsalı daha effektiv formada davam etdirmək üçün müasir, yeni avadanlıqlara ehtiyac duyacaqlar. Maliyyə vəziyyətində sıxıntı yaşayan bir müəssisə üçün əsas vəsait alışı reallaşması çətin bir plandır. Lakin, əsas vəsaitlərin icarəyə götürülməsi fikri müəssisənin istehsalda daha yaxşı nəticələr əldə etməsinə səbəb olur.

Əlavə daha olaraq daha əvvəl də qeyd olunduğu kimi şirkət barədə əsas məlumat mənbəyi olan maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün, uyğunluğunun təftiş olunmasına şərait yaradır. Xərclərin uçotunun aparılmasının bir neçə növü mövcuddur. Ümumilikdə bu növlər müəssisənin bütöv fəaliyyəti barədə fikir sahibi olmağa imkan yaradır. İlk mərhələ produktivliyin yoxlanmasıdır. Səmərəlilik təhlili istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin miqdarı ilə bu miqdarda mal və xidmətlərin istehsalı üçün istifadə olunan vəsaitlər arasındakı əlaqə ilə əlaqədardır. Bu mərhələdə ehtiyatların idarə edilməsinin təhlili ehtiyatların saxlanması siyasətlərinə və ehtiyatların qiymətləndirilməsi üsullarına diqqət yetirir. Bu yolla müəssisənin istifadə etdiyi materiallar, istehsal kəmiyyətləri, istehsal vaxtı, məhsulun maya dəyəri və saxlanma yeri haqqında məlumatlar əldə edilir. Səhmlərin idarə edilməsinin təhlilinin xərclərin uçotu sisteminin inkişafına töhfə verməsi üçün; satınalma siyasəti, fiziki yoxlama prosedurları, inventar idarəetməsi nəzərə alınmalıdır prosedurları, inventar idarəetməsi nəzərə alınmalıdır

Bu mərhələ istehsal və idarəetmə prosesi zamanı müəssisənin resurslarından istifadənin hansı dərəcədə effektiv olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Produktivliyin yoxlanılması analizi ilə müəssisədə istifadə olunan resursların həmçinin gələcək potensialını müəyyənləşdirmək mümkündür. İkinci mərhələ uyğunluğun ölçülməsidir. Bu mərhələdə müəssisəyə qoyulan kapitalla onun fəaliyyətinin, fəaliyyətə çəkilən xərclərin uyğunluğu, strategiyanın düzgün hədəflənməsi kimi məsələlərə

aydınlıq gətirir. Üçüncü mərhələ isə hesabatlıq və uçotun düzgünlüyünün yoxlanmasıdır. Digər bir analiz növü isə müəssisənin bazar payının müəyyənləşdirilməsi üçündür. Bu sahədə uğurlu strategiyanın qurulması üçün beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi üçün uyğunlaşmaların aparılması üçün işlərə başlanılması vacibdir. Həm logistika cəhətdən həm də istehsal cəhətdən beynəlxalq təcrübənin tətbiqi əsas hədəflərdir.

Göründüyü kimi xərclərin uçotunun aparılması vasitəsilə müəssisənin həm idarəetmə uçotu, həm də maliyyə uçotunun hansı səviyyədə aparılması barədə məlumat almaq mümkündür. Bu üsullar vasitəsilə müəssisənin idarəedilməsində müsbət yönümlü dəyişikliklərin əldə olunmasına nail olunması daha sürətli formada həyata keçirilə bilər. Beləliklə müəssisənin xərcləri effektiv şəkildə idarə oluna bilər, bunun sayəsində istehsalın effektivliyi və mənfəətliliyi arta bilər.

Maliyyə ilə əlaqədar olmayan, lakin müəssisənin fəaliyyətinin əsas hissələrindən biri olan insan kapitalının dəyərləndirilməsi vacib məqamlardan biridir. İnsan faktorunun təhlili müəssisədə işçi qüvvəsinin istedadını, hazırlığını və təcrübəsini təkmilləşdirməklə əmək məsrəflərinin səmərəliliyini və səmərəliliyini müəyyən edir. İnsan faktorunun təhlilinin məsrəf uçotu informasiya sisteminin inkişafına töhfə verməsi üçün; insan amili performans, bacarıq və xərclər nəzərə alınmalıdır.

Ümumilikdə xərclərin uçotuna nəzarət biznes resurslarından səmərəli və səmərəli istifadə edilib-edilmədiyini, ümumi və vahid məsrəflərin düzgün hesablanıb-hesablanmadığını, məsrəflər haqqında hesabat məlumatlarının uyğun və düzgün olub-olmadığını müəyyən etməklə xərclərin uçotu sisteminin inkişafına töhfə verir. Bu inkişafın daha davamlı olması üçün, xərclərə nəzarət təhlilinə diqqət yetirməklə, performans təhlili vurğulanmalıdır.

Müəssisənin performansının ümumi təhlili müəssisənin strateji məqsədlərinə, məhsul və xidmətlərin maya dəyərinə, istehsal fəaliyyətinin tam və vaxtında yerinə

yetirilməsinə diqqət yetirməklə xərclərin uçotu sisteminin inkişafına təkan verir. Bunun üçün istehsalın planlaşdırılması, maya dəyəri və mənfəət mərkəzlərinə nəzarət və qərara dəstək sistemi nəzərə alınmalıdır.

Tətbiq edilən müəssisədə xərclərin lərin uçotu sistemində xərclərə nəzarətin rolunun müsbət təsiri müşahidə edilmişdir. Bu müsbət təsir xərclərə nəzarət təhlili ilə daha məqbuldur. Əldə edilən məlumatlardan, xərclərin uçotu sisteminin işlənilib hazırlanmasında xərclərə nəzarətin rolunu; istehsal fəaliyyətini vaxtında həyata keçirmək, resurslardan səmərəli istifadə etmək, davamlı təkmilləşdirməyi təmin etmək, zəruri xərc məlumatları və hesabatlar verməklə optimal qərarlar qəbul etmək vacibdir.

Covid-19 pandemiyası həm auditorları, həm də mühasibləri müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili zamanı böyük təzyiq altında saxlamışdır. Pandemiyanın maliyyə hesabatlarında yaratdığı problemlərdən biri debitor borclarının, inventarların dəyərsizləşməsinin və uzunmüddətli aktivlərin qiymətləndirilməsi kimi hesablaşma əsaslı proqnozlardan daha çox keçmiş təcrübəyə uyğunlaşdırılmış təxminlərdən istifadə edilməsidir.

Bu səbəbdən yaranmış yüksək qeyri-müəyyənlik səviyyəsi proqnozların daha az etibarlı olacağına və mahiyyət etibarilə qərar qəbulunun çətin olacağını müəyyənləşdirirdi. Şirkətlər onların fəaliyyətini davam etdirmək qabiliyyətinə dair əhəmiyyətli şübhələrə səbəb ola biləcək hadisələrlə bağlı əhəmiyyətli qeyri-müəyyənlikləri izah etməli, rəhbərlik pandemiyanın səbəb olduğu cari iqtisadi qeyri-müəyyənliyi və bazar dəyişkənliyini araşdırmalı, eyni zamanda şirkətin davam etmək qabiliyyətini qiymətləndirməlidir. Şirkətlər həmçinin hesabat tarixindən sonra baş verən bütün hadisələri qiymətləndirməli və hesabat tarixindən sonra ortaya çıxan yeniliklərə səbəb olan hadisələri qiymətləndirməlidirlər.

Bu günlərdə əldə etdiyimiz bu cür maliyyələşmə vəsaitləri gələcəkdə biznesin fəaliyyətinin kənar müdaxilələr olmadan şirkətin öz fəaliyyəti vasitəsilə davam və

təmin olunmalı olduğunu nəzərə alaraq idarə olunmalıdır. Zaman keçdikcə bütün dünyada bizneslər yenidən öz hesablarına, köməksiz fəaliyyətlərini davam etdirməli olacaqlar.

Yeni prosesə hazır olmaq üçün, içində olduğumuz sektorda işimizi nələr gözləyir, müştəri vərdişləri necə dəyişəcək, hansı gələcək trendlər mövcud olacaq onları qiymətləndirmək və müəyyənləşdirmək lazımdır. Xüsusən də kapital strukturuna malik kiçik müəssisələr öz kapitallarını gücləndirəcək alternativləri dəyərləndirməlidirlər.

Zəif kapital strukturu ilə keçmişlə müqayisədə fəaliyyətə davam etdirmək şansı bu müəssisələr üçün demək olar ki, yoxdur. Bu səbəbdən müəssisələr daha çox dövriyyə vəsaiti ilə işləməli, nağd pulun effektiv idarə edilməsini öyrənməli, gəlir maddələrini diversifikasiya etməlidirlər. Bu prosesdə effektiv idarə olunma tələb edən tək cə müəssisənin maliyyə vəsaitləri deyil, həm də insan kapitalıdır. Çünki uğurlu fəaliyyətin sirri, iş modelləri dəyişsə belə, insan resurslarımızın keyfiyyətindədir.

Bu mərhələdə müəssisənin fəaliyyətinin ölçülməsi üçün maliyyə və risk menecerlərindən əlavə daxili auditorların rolunun vacibliyi məsələsi meydana gəlir. Belə ki, maliyyə menecerləri tərəfindən verilmiş proqnozların və risk menecerləri tərəfindən təqdim olunan risk dərəcələrinin etibarlılığının yoxlanılması müəssisənin daxili auditorlarının məsuliyyəti altındadır.

Əlavə olaraq aşağıdakı məsələlər üzrə də şirkətlər üçün auditorlar tərəfindən rəy verilməsi maraqlıdır. Bu biznesin davamlılığının qiymətləndirilməsində böyük rol oynayır:

- Covid-19-un şirkətin ümumi fəaliyyətinə təsir səviyyəsi - müəssisələrin bu qeyri-müəyyənlikdə kifayət qədər likvidliyə malik olub-olmaması,
- Epidemiyə prosesinin uzanması zamanı nağd pul və təbii olaraq görülən tədbirlər, onların axınlarına nə qədər təsir edəcəyi,
- Pul vəsaitlərinin hərəkətinin gələcək ödənişlər üçün yetərli olub-olmaması,

- Biznesin yeni resurslar tapmaq imkanlarının nəzərə alınması,
- Borcların ödənilməsinin təxirə salınması,
- Kredit öhdəliklərinin ödəniş qrafiklərinin pozulması,
- Mövcud dövlət dəstəyi və stimullarından istifadə edilməsi və digər dəstəklərdən faydalanma səviyyəsi

Müəyyən edilmiş əhəmiyyətli təhrif riskindən və verilmiş hesabatların əhəmiyyətliliyindən asılı olaraq, auditorlar müntəzəm olaraq inventar müşahidələri, inventarların yoxlanılması, sənədlərin toplanması, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi, müzakirələr və müşahidələr aparırlar.

Audit prosedurlarını tərtib etmək üçün sübutların etibarlılığı, keyfiyyəti və yetərliyi qiymətləndirilməlidir. Təbii ki, pandemiyanın təsirləri bəzi məqamlarda auditorlar fəaliyyəti zamanı məhdudiyətləri yaratmışdır. Xüsusilə fiziki inventar müşahidəsi və təsdiqi ilə bağlı bəzi problemlərlə üzləşmişlər.

Müəssisənin auditorlarının fəaliyyətinin vacibliyini izah etməyə çalışsaq qeyd etməliyik ki, qeyri-müəyyən mühitdə hesabatların verilməsi gələcək fəaliyyət üçün problem və çətinliklər yarada bilər, əlavə olaraq bu qeyri-müəyyənliyi maliyyə hesabatlarında əks etdirməlidirlər. Bu səbəbdən həmin proqnozların daha bir yoxlama mərhələsindən keçməsi hər hansı uyğunsuzluq olacağı təqdirdə vaxtında dəyişiklik edilməsi lazımdır. Qeyd edildiyi kimi pandemiya sosial məsafə , bir sıra qadağalar səbəbilə auditin keyfiyyətinə təsir göstərərək, audit firmalarının süni intellekt, şəbəkə təhlükəsizliyi kimi rəqəmsal proqramlara daha çox sərmayə qoyması lazım olduğunu diqqət mərkəzinə gətirmişdir, çünki distant formada işləmək gündən-günə daha actual olmuş, prosesin qurulmadığı müəssisələrdə isə iş fəaliyyəti zamanı gecikmələr yaranmasına səbəb olmuşdur.

Pandemiyanın şirkətlər üçün bir çox çətinliklərə səbəb olduğu hər kəsə məlumdur. İstənilən sektorda olan şirkətlər epidemiyanın iqtisadi nəticələrindən əziyyət çəkirlər.

BMS 1-ə uyğun olaraq maliyyə hesabatları ədalətli hazırlanmalıdır ki, bu da maliyyə hesabatlarının komponentləri üçün təriflərə və tanınma meyarlarına uyğun olaraq əməliyyatın, digər hadisələrin və şərtlərin nəticələrinin düzgün təqdim edilməsini tələb edir. Ümumilikdə, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasından məsul olan şəxslər maliyyə hesabatlarını pandemiyanın təsirlərinin müəssisənin fəaliyyətinə təsirini əks etdirəcək formata uyğun tərtib etməlidirlər. Pandemiyanın təsirlərini maliyyə hesabatlarında əks etdirmək mühasiblər üçün əvvəlkindən daha çətin baş verir, çünki pandemiyanın nəticələrini təqdim etmək üçün şirkətin aktivləri qiymətləndirilməlidir. Bu mərhələdə MHBS 9-un tətbiqi aktuallaşır. Bu standartın şərtlərinə uyğun olaraq müəssisənin aktivləri sağlamlıq dərəcəsinə uyğun olaraq qiymətləndirilməli, təhlükəli və ya ümitsiz aktivlər üçün ehtiyat yaradılması məsələsi nəzərə alınmalıdır.

Dövr ərzində maliyyə hesabatlarının düzgün şəffaf formada təqdim olunması və bunun vacibliyi ilə bağlı çağırışlar olsa da, hələ də bəzi müəssisələrin buna riayət etmədiyi müşahidə olunur. Bu müəssisələrə misal olaraq xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini göstərə bilərik.

Verilənləri və beynəlxalq təcrübəni ümumiləşdirsək maliyyə menecerlərinin bu dövr üçün öhdəliklərini aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik:

Müəssisə menecerlərinin ən mühüm vəzifələrindən biri olan maliyyə səmərəliliyini artırmaq üçün qısa müddətdə aşağıdakı tədqiqatlar aparıla bilər:

- Qısa müddətdə səhmlərin satışa çevrilməsi,
- Debitor borclarının orta hesablama müddətinin azaldılması,
- Əsas kapital qoyuluşları ilə müqayisədə daha çox satış,
- Müasir marketing texnikalarından istifadə etməklə satışlarının artırılması,
- Mövcud müştərilərin müəssisə ilə davamlı əməkdaşlıqlarının davam etdirmələrini təmin etmək,

- İnternetdən istifadə edərək material sifarişini daha qənaətli etmək,
- Daha az dövriyyə vəsaiti ilə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi.

Çünki, əgər müəssisələr öz aktivlərinin dövriyyəsinə (maliyyə səmərəliliyini) artırmaq istəyirlərsə, ya aktivlərinin həcmi azaltmalı, ya da satış gəlirlərini artırmalıdırlar. Məcmu aktivlərə nisbətən biznes həcmi maksimuma çatdırılması maliyyə səmərəliliyinin artırılmasında vacibdir. Rəşional biznes menecerləri mənfəətlərinin istifadə etdikləri resurslara nisbətini artırmağa və maksimumlaşdırmağa çalışırlar. Bunun yolu resursdan istifadədə səmərəliliyin, yəni maliyyə səmərəliliyinin artırılmasıdır. Mənfəət artımı maliyyə səmərəliliyini artırmadan müsbət inkişaf hesab edilə bilməz.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Pandemiyanın bütün dünyanı təsir dairəsinə alması keçən dövr ərzində hər kəsi mövcud vəziyyətdən ən az zərərlə çıxış yolu tapmağa və ya mövcud vəziyyətə hansı yolla uyğunlaşmağın mümkün olacağını müəyyənləşdirməyə vadar etmişdir. Pandemiyanın təsirlərini həm makro, həm də mikro iqtisadi səviyyədə yumşaldılmasına göstərilən cəhdlər müəyyən mənada öz təsirini effektiv göstərmişdir. Müəssisələr tərəfindən effektiv qərar qəbulu prosesinin həyata keçirilməsinədək bir neçə proses mövcuddur.

Bu mərhələlər müəssisənin maliyyə göstəricilərinin təhlili ilə başlayır. Tədqiqatın gedişatında da müəyyən olunmuşdur ki, maliyyə hesabatlarının hazırlanması standartlara uyğun və şəffaf olduğu halda bu göstəricilərlə aparılan təhlil də lazımı nəticənin əldə olunmasında kifayət qədər mühüm pay sahibi olur.

Müəssisənin fəaliyyətinin mərhələlərindən asılı olaraq qərar qəbulu prosesi dəyişir. Müəssisədə maliyyə qərarları dedikdə yalnız əlavə kapital cəlbə üçün planlama aparılması deyil, mövcud olan resursların effektiv idarəsi nəzərdə tutulur. Bunun üçün də əsas alət maliyyə əmsallarıdır. Tədqiqat işində də aydın göstərildiyi kimi maliyyə əmsallarının müəssisəyə bağlı proqnozlar verilməsində, qərar qəbulu prosesində, öz sektorundakı mövqeyinin müəyyənləşdirilməsində rolu böyükdür.

Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sektordan asılı olaraq təhlil prosesində müəyyən fərqlər mövcud ola bilər. Lakin, müəssisələrin əksəriyyətinə tətbiq oluna biləcək proqnozlaşdırma metodları oxşardır.

Aparılan araşdırma nəticəsində müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığını təmin etməsi, effektiv idarə olunmasına nail olunması, sektorda sahib olduğu mövqeyinin qorunub saxlanması üçün atacağı addımlar bir çox göstəricilər üzrə oxşardır. Belə ki, əsas məsələlərdən biri likvidlik səviyyəsinin aşağı olmasından qaçınılması əsas məqsədlərdən biri olmalıdır. Müəssisənin nağd pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin

sürətləndirilməsi və yaxşılaşdırması istiqamətində müəyyən yanaşmalar mövcuddur ki, müəssisələr bu üsullardan istifadə edərək öz dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə nail olurlar. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- müəssisələri tərəfindən normalaşdırmanın təkmilləşdirilməsi
- istehsalın intensivləşdirilməsi
- məhsulları material tutumunun nisbətən aşağı salınması
- satıcı ilə alıcı təşkilatlar arasında daimi və optimal əlaqələrin qurulması

Qalan hədəflər isə müəssisənin fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Beləliklə, araşdırma nəticəsində əldə olunanları və beynəlxalq təcrübəni ümumiləşdirsək maliyyə menecerlərinin bu dövr üçün öhdəliklərini aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik:

Müəssisə menecerlərinin ən mühüm vəzifələrindən biri olan maliyyə səmərəliliyini artırmaq üçün qısa müddətdə aşağıdakı tədqiqatlar aparıla bilər:

- Qısa müddətdə səhmlərin satışa çevrilməsi,
- Debitor borclarının orta hesablama müddətinin azaldılması,
- Əsas kapital qoyuluşları ilə müqayisədə daha çox satış,
- Müasir marketing texnikalarından istifadə etməklə satışlarının artırılması,
- Mövcud müştərilərin müəssisə ilə davamlı əməkdaşlıqlarının davam etdirmələrini təmin etmək,
- İnternetdən istifadə edərək material sifarişini daha qənaətli etmək,
- Daha az dövriyyə vəsaiti ilə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

İngilis dilində

1. “Accounting implications of the effects of coronavirus. In Depth - A Look at Current Financial Reporting Issues”,PwC. (2020a)
2. “Accounting considerations related to the coronavirus 2019 disease. IFRS in Focus”,Deloitte. (2020a).
3. Baldwin, R. ve Mauro, B. W. di. “Mitigating the Covid economic crisis: Act fast and do whatever it takes. London” CEPR Press,2020
4. Bezemer, D.J. “Understanding financial crisis through accounting models”, Accounting, Organization and Society Journal, 2010,volume 35, issue 7, pages 676-688
5. Beck T., Asli D.K., Vojislav M. “Financing patterns around the world: are small firms different?” Journal of Financial Economics, 2008, pp 467-487
6. CFA Level 1 (2020), “Financial Reporting and Analysis” , Kaplan Schweser
7. Chaitip, P., Chokethaworn, K., Chaiboonsri, C., Khounkhalax, M. “Money Supply Influencing on Economic Growth-Wide Phenomena of AEC Open Region”. *Procedia Economics and Finance*,2015, vol 24, pp108-115,
8. “Coronavirus crisis: Country responses to the implications on reporting. Fact Sheet”, Accountancy Europe Publication. (2020a).
9. “Coronavirus crisis: Implications on reporting and auditing. Reporting & Transparency, Audit”, Accountancy Europe Publication. (2020b).
10. Constantin Zopounidis, Michael Doumpos “Multi-criteria Decision Aidin Financial Decision Making: Methodologies and Literature Review” *Journal of multi-criteria decision analysis*,2003, vol 11, p 167-186
11. Dai, F., Liang, L., Wu, S. “Money Supply And Economic Growth under Environmental Pressure: The Strategy For Re–Growth”. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 6(1), 2013,pp 55-80.

12. Danny L., Cesaire M., Yaz T. “Are there Canada- USA financing differences in SME financing”, Bank of Canada Working Paper, Staff Working Paper October 2008,41.
13. Eugene F.Brigham, Phillip R.Daves (2014). “Intermediate Financial Management”, 2014, 13th edition
14. Evrim V., Altuk “The impact of covid-19 on accounting and auditing: a literature review”, 2021,Denetişim dergisi sayı 22
15. “Financial Accounting”(2020), BPP Learning Media
16. Fisman R., Inessa L.“Trade Credit, Financial Intermediary Development, and Industry Growth.”, The Journal of Finance vol LVIII no1,03,2003, pp 354-374
17. Fletcher, M., R. Freeman, M. Sultanov and U. Umarov “Leasing in Development. Guidelines for Emerging Economies”; World Bank Document,2005, International Financial Corporation Publication
18. “How is deloitte audit responding to the risks of Covid–19”, Deloitte, 2020.
19. “IFRS accounting considerations of the coronavirus outbreak. Applying IFRS, 2020.
20. Ibrahim, M. V. “An Econometric Analysis of the Impact of Macroeconomic Fundamentals on Stock Market Returns”. *Research in Applied Economics*, 6(2), 2014, pp 47-72.
21. James Guthrie, Olov Olson, Christopher Humphrey, “Debating Developments in New Public Financial Management: The Limits of Global Theorising and Some New Ways Forward”, 2002
22. Jonathan Berk, Peter Demarzo (2014),“Corporate Finance”, 3rd edition
23. Mohammad Nurunnabi, Hisham Mohammed Alhawal, Zahirul Hoque “Impact of COVID-19: How CEOs Respond to SMEs Recovery Planning in Saudi Arabia”. *Monshaat and Prince Sultan University*, White Paper 03, June 2020

24. Nizamani F., and Maran M. “Small and Medium Enterprises: Asymmetric Information and Critical Factors Affecting Bank Financing.” *Advanced Finance Letters*, 2015, volume 21, number 5 pp 1615-1618
25. Periasamy, P.”A Textbook Of Financial Cost and Management Accounting. Hindistan” Himalaya Publishing House, 2010
26. “Reporting the impact of Covid-19 on your business. Insights ”Grant Thornton”. 2020.
27. Supplementary IASB meeting - the impact of the Covid-19 pandemic. “IFRS Developments”, EY, 2020.
28. Sami Karacan “Possible effects of a new type of coronavirus (covid-19) on financial statements”. *Journal of International Social Research*,2020, vol.13, pp 944-951
29. “The impact of coronavirus on financial reporting and the auditor’s considerations. New and Alerts”, AASB. 2020.
30. Van Auken, Howard E., Ascigil S., Carraher, S. “Turkish SMEs' use of financial statements for decision making”, *The Journal of entrepreneurial finance*, 2017, vol 19, issue

Türk dilinde

1. Aslan, Ö., Korap, L. H. (2006). “Türkiye’de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(Güz), 1-20.
2. Ali Kızılyalçın “Türkiyede muhasebede dijitalleşme üzerine literatür taraması”. *International journal of accounting and finance researchers*, 2019, volume 2, issue 2
3. Barış S., Aylin Poroy A. “ Finansal Raporlamada Yeni Yaklaşımlar”, *Öneri Dergisi* 2010, cilt 9 sayı 33, s.51-57

4. Bağımsız Denetim Standardı 315, KKGK., “İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle “Önemli Yanlılık” Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman dergisi* 2021, s.113-132
5. “Covid-19’un işletmelere olan etkileri ve finansal çözüm önerileri”, Deloitte 2021
6. “Covid-19 dönemi: yeni gerçeklikte makro trendler”, KPMG
7. “Covid-19’un işletmelere olan finansal etkileri ve çözüm önerileri. Financial Advisory” Deloitte. (2020b).
8. “Covid-19 finansal raporlama üzerindeki potansiyel etkileri”, KPMG,2020
9. “Covid-19 dönemi- Yeni gerçeklikte makro trendler”, KPMG,2020
10. “Covid-19: Krizle mücadelede yol haritası”. PwC Yayınlar, 2020
11. Fidan, C., Ağırbaş, İ. (2019). ”Genel Muhasebe Dersini Alan Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Algılarına Yönelik Metaforlar”, Uluslararası 13. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 33-43.
12. Gamze Ayça Kaya (2021). “Türkiyede e-ticaretin muhasebe açısından değerlendirilmesi”. *International joyrnal of accounting and finance researchers*, issue 19
13. Gökgöz, A., Dizkırıncı, A.S. (2013). “How is Accounting Perceived in Cognitive Level? A Study Based On Metaphor”. *International Journal of Education and Research*, 1(7), 1-6.
14. Gökgöz, A. (2012). “Determination of Perceptions about Accountants Through Metaphors: A Case of Turkey”. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4 (2): 62-71.
15. Hakan Çavlak (2020). “Covid-19 pandemisinin finansal raporlama üzerindeki olası etkileri: BİST 100 endeksindeki işletmelerin ara dönem finansal raporlarının incelenmesi”. *Gaziantep Unoversity Jorunal of Social Sciences*, 19, 143-168
16. Hakan Çavlak (2020). “Kurumsal ve Finansal Raporlamanın Geleceği Üzerine Değerlendirmeler”. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 64, 39-58

17. Halim Kazan (2021). “Covid-19’un pay piyasası ve işletmeler üzerinde etkisi”, İstanbul Üniversitesi yayınları
18. “İş dünyası gözünden Covid-19’un etkileri anketi”. KPMG Türkiye Strateji ve Operasyonlar Danışmanlığı Çalışmaları” KPMG. 2020.
19. Işık, H. B., Bilgin, O. “Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,2016, 5(7), 1757-1765
20. “Koronavirüsün (Covid-19) finansal tablolar ve bağımsız denetim çalışmaları üzerine muhtemel etkileri. İSMMMÖ Bağımsız Denetim Komitesi Çalışmaları”, İSMMMÖ, 2020.
21. Mustafa Savcı, İmad Balioglu “Maliyet denetiminin maliyet muhasebesi bilgi sistemindeki rolü: örnek bir uygulama”. *Manas journal of social studies*, 2021, volume 10, issue 4
22. Mihriban Coşkun Arslan “Muhasebeye metaforik bir bakış açısı”. *International journal of accounting and finance researchers*,2020,volume 2, issue 2
23. Mughal, S. (2006). ”İşletmelerde Karar Verme Açısından Katkı Payı Analizi ve Bir Uygulama”. Kocaeli Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi
24. Muhasebe ve Denetime Bakış – “Covid-19’un TFRS kapsamındaki finansal raporlamaya olan etkileri ve TMS kapsamında denetçinin dikkate alması gereken hususların değerlendirilmesi”,2020
25. Narman K., “Determinants of Dividend Policy: A Panel Data Analysis for Turkish Listed Firms”, *International Journal of Business and Management*, 2015, vol 10 p 149 – 160
26. Yiğit Atılğan, Doruk Günaydın “ Türkiye piyasalarında pay fiyatlama faktörleri”, *International journal of accounting and finance researchers*, 2021, issue 17

İnternet Resuruları

1. Akkaş, J. “CFO’lar için 10 soru: Covid-19’un işletmeniz üzerindeki etkisinin raporlanması” GrantThornton Makaleler. 7 Mayıs 2020,
<https://www.grantthornton.com.tr/en-guncel/makaleler/cfoler-icin-10-sorular>
2. Akkaş, J. “Covid-19 salgınının finansal raporlama etkileri” GrantThornton Makaleler.19 Mayıs 2020, <https://www.grantthornton.com.tr/en-guncel/raporlar-ve-arastirmalar/covid-19-salgininin-finansal-raporlama-etkileri>
3. Baldwin, R. “To treat Covid-19’s economic impact, start by keeping the lights on.” 2 Nisan 2020,
<https://review.chicagobooth.edu/economics/2020/article/treatcovid-19-s-economic-impact-start-keeping-lights>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Nümunə kimi verilmiş müəssisənin Balans Hesabatı (min AZN-lə).....	33
Cədvəl 2 : Nümunə kimi verilmiş müəssisənin Mənfəət və Zərər Hesabatı (min AZN-lə).....	34

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Nümunə kimi verilmiş müəssisənin Aktivləri(min AZNlə).....	35
Qrafik 2: Nümunə kimi verilmiş müəssisənin Passivləri(min AZNlə).....	36